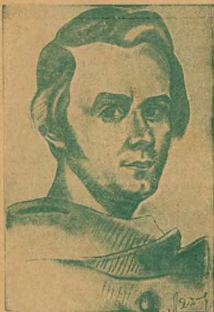

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 3.

ПОКЛІН Т. ШЕВЧЕНКОВІ

ЮРЯКІВ

1941

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

7

за змістом

51

К-398.

696 чкр

~~156~~

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 3.

с
П-48

ПОКЛІН Т. ШЕВЧЕНКОВІ

(Матеріали до влаштування свят на пошану
Т. Шевченка: деклямації, інсценізації, реферати)

8012c

Л254

Державна
Республіканська
БІБЛІОТЕКА УРСР
ХПРС

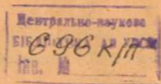
ЦГНА УССР
ПРОВЕРЕНО
1967г.

КРАКІВ

1941

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхштрассе 34. П.
Друкарня „Поспішна“, Краків, Райхштрассе 34. Телефон: 147-86.
Verlag „Ukrainischer Verlag“, G. m. b. H., Krakau, Reichsstrasse 34.
Buchdruckerei „Pospieschna“, Krakau, Reichsstr. 34. Fernruf 147-86.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Оце випускаємо вже другу книжечку матеріалів для влаштування роковинних свят, цим разом для свят Шевченківських. Ми старалися дати якнайбільше матеріалу, щоб було з чого зложити програму свята. Отже даємо тут знову інсценізації кращих творів Шевченка, тепер уже не тільки для старших, але й для дітей, бо діти також повинні уряджувати Шевченківські свята. До інсценізацій додаємо пояснення та режисерські завваги, що й у книжці „Поклін Лесі Українці” ті самі, щоб святкувальники мали ті завваги все під рукою. Окрім того даємо тут ще щось нове, чого не було в попередній книжечці, а саме вірші про Шевченка.

Ці вірші тим добрі, що їх можна декламувати самостійно, як окремі точки програми, або вилітати до промов чи рефератів, як кому краще. Так чи інакше, то вони тут дуже придадуться, особливо тому, що в них прославляється поетове імя та підкреслюється його заслуги для українського народу, а це власне між іншим й мають на меті роковинні свята в честь Шевченка.

Дальше подаємо тут деяку кількість рефератів, які знову ж можна виголошувати або читати так, як вони тут стоять, або переробляти собі по-своєму, в міру обставин, потреби й середовища. Є тут реферати і для молоді і для старших, для села і для міста, для великих свят і малих.

Пригадуємо, що є ще окрема книжечка про Шевченка В. Верніволі (видання Укр. В-ва), отже кому треба довшого реферату, чи обширніших відомостей, тоді найде це

в тій книжечці, бо там обговорено Шевченкове життя й творчість трохи докладніше.

Випускаючи цю книжечку, бажаємо, щоб вона стала в добрій пригоді всім, хто влаштовуватиме Шевченківське свято, бажаємо, щоб вона причинилась не тільки до прославлення імені Шевченка, але й дала нагоду познайомитися з цим великим поетом тим, що ще його добре не знають.

Українське Видавництво.

Поезії в честь
Т. Шевченка

НАЙМЕНШІ — КОБЗАРЕВІ...

І ми також, — найменші діти,
Прийшли поклін Тарасові зложити;
І ми також про Нього знаєм,
Хоч ще у книжці не читаєм;
І хоч про Нього нас не вчили,
Ми всі вже Його полюбили.

Говорять — Він писав багато
Про нарід свій, про рідну хату,
Говорять — Він любив гаряче
Усіх нещасних і терплячих.

Говорять — слово „мама” в Нього
Найкраще з словаря цілого,
Святим назвав його Шевченко,
І наказав любити ньеньку.

І ми підем Його слідами,
І будемо дуже добрі для мами,
І любити будем і ту близеньку,
І ту другу велику Неньку,

Ту ньеньку всіх нас — Україну,
І Їй служитимем до загину;
Служити будем, працювати,
Щоб щастя-долі Їй придбати.

СОНЦЕ УКРАЇНИ

Я маленький хлопчик,
Сьомий рочок маю —
Але про Шевченка
Вже багато знаю.

Принесли ми жмінку
Рути і барвінку —
Наш Кобзар коханий
Достойний пошани.

Нині нам про Нього
Мамочка казали —
Рушником новеньким
Ми портрет прибрали.

Він дитя з-під стріхи,
Він в селянській свиті —
А придбав нам слави,
Як ніхто на світі.

А та наша слава
Не вмере, не загине,
Наш Тарас Шевченко —
Сонце України.

ВОЛОДИМИР ПЕРЕЯСЛАВЕЦЬ

ПРОРОК УКРАЇНИ

У селі Моринцях,
У сільській хатині,
Уродився він на славу
Усій Україні.

Розбивав кайдани,
Розривав окупи,
І змагався з ворогами
Всемогучим словом.

З-під низької стріхи
Соколом піднявся,
Як промовив, його голос
Громом розлягався.

Не встоялась кривда,
Насила кривава,
По всім світі розійшлася
Тарасова слава.

Царі задрижали,
Гнівом запалали,
Бо збудив він тую волю,
Що приспана спала.

І світові всьому
Голосить широко,
Що діждалась Україна
Свого Пророка.

Бо збудив ту думу,
Що в степу розлогім
В широку Україну
Шукала дороги.

Другого такого
Між нами немає,
Що від краю та до краю
Світ про нього знає.

Чув, як його кличе
Земля рідна мати,
Щоб за неї до двобою
З ворогами стати.

Другого такого
Нема і не буде,
Щоб так його величали
Во вік віків люди.

У ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ

Хто Шевченко? Це ми знаєм,
Хоч такі малі ми діти —
Ми слова Його у серці
Зберегаємо, як квіти!

Про Шевченка нас учили
В рідній хаті, в рідній школі...
Кобзаря ми не забудем
Вже ніколи... вже ніколи!

Від колиски до могили
Йшла за Ним все лиха доля —
Та все ж Його не зломила
Як билину серед поля...

Не зломив в Нім сили духа
Ворог хижою рукою —
Він боровся все за Правду —
Хоч карали і тюрмою...

Бачив Він недолю люду
І терпів для свого роду...
Світло правди і науки
Добував Він для народу.

Ми підем Його слідами,
Ми минем чужі пороги —
Нас охота, труд і праця
Доведуть до перемоги.

Прикладом в житті нам буде
Батько наш Кобзар Тарас —
Ми в любові — ми у згоді
До добра підемо враз.

Радісно учитись будем,
Не пора нам сумувати —
Ми прийшли тут Кобзареві
Славу і поклін віддати.

Слава — Слава Кобзареві!
Він веде нас до обнови —
Ми Його у власній хаті
Звеличаєм добрим словом...

ТВІЙ ДУХ МІЖ НАМИ...

Найкращий Сину України,
Тарасе, Батьку дорогий!
Про Тебе слава світом лине,
Про Тебе знає світ цілий.

Сьогодні в кожній нашій хаті
Твій образ в квітах на стіні,
При ньому стануть батько-мати,
А з ними діточки дрібні.

І „Заповітом” привітають,
І кожне Батька спомане,
Дітворі личенька засяють,
У серці гордість спалахне.

Бо це ж великі роковини,
Велике свято Тараса —
В ньому вся гордість України,
Вся наша слава і краса.

І прочитає дітям тато,
Як жив сиріткою Тарас,
Як з лихом Він боровсь завзято,
Терпів недолю раз-у-раз.

Ми знаємо — Він Україну
З неволі духа увільнив.
За те, що з Неї пута скинув,
Він власним щастям заплатив.

Тепер ми сильні і бадьорі,
Бо не опущені — самі!
Хоч Ти пішов від нас між зорі,
Твій дух між нами по всі дні.

І усміхається з картини
До діточок своїх Тарас:
„Учіться, діти України,
До праці кличу, кличу вас!”

НАЙБІЛЬША ТАЙНА

Найбільша тайна тайн усіх,
і загадка все не збагнута:
як з-поміж тих рабів німих
Пророк зростав під свистом кнута!

Скрізь темрява, усюди тлінь,
усюди схилена покора,
скрізь тільки відгомін квилінь,
і всюди паном — лютий ворог.
Аж тут нараз — як в тишу грім,
аж тут нараз — мов буря, вітер,
посланіє усім-усім:
— Вставайте, кайдани порвіте!

Такий був простий той Пророк,
такий був людський, нелукавий,
як той кобзар, що для діток
співає пісеньки цікаві —
то й вибрала Його в той день
ласкава, справедлива доля,
щоб мудрістю своїх пісень
дорогу вказував нам — Воля!
А щоб вогонь святий не згас,
щоб жіврів він усе наново,
поставив нам Пророк-Тарас
могутне на сторожі Слово.

Ніхто ніколи не збагнув
ще тайни, як в мужицькій хаті,
в народі тім, що був заснув,
Апостол міг нам виростати —
бо ж „Заповіт”, бо ж „Сон”, „Кавказ”,
як і життя все — таємниця,
і для усіх у кожний час
життя і мудрости криниця!
Бо ж хоч який упав удар
на схилену народню спину —
то заблукав таки „Кобзар”
і у палату, і в хатину,
і все хтось, схилений над ним,

учивсь боротись, добувати,
і в горі лютім, у тяжкім
братів найменших обіймати...

Не розгадати нам ніяк
всіх тайн буття, і росту, й плоду,
не зрозуміти, як кріпак —
та став Пророком для народу!

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.
Багатіла чужа хата,
Лиха там не знали, —
Туди й наші українці
Дари доношали.
Та минав Ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.
Гомоніла Твоя кобза
Гучною струною,
В кожнім серці одбивалась
Чистою луною.
Спочиваєш Ти, наш Батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки в Україні.
Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
„Огню іскра великого”
Навік не згасає!
Щоб між нами не згасало
Проміння величне,
Ти „поставив на сторожі”
Слово Твоє вічне.
Ми, як Ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

ШЕВЧЕНКО

Так з народніх глибин,
з надр чорнозему чорних,
встав Він — Слово і Чин,
Слово правди незборне.

Ще коли в буряні
пас ягнята на межах,
сонце стало в огні,
запалило безмежжя,
але скоро зайшло:
небо темінню вкрило,
і веселе село
мрій дитячих зчорніло...

І додому Тарас
повертався, де лихо
і недоля ввесь час
заглядала під стріху:
ще світанням туман
брив оспалий крізь луки,
як зганяли на лан
з хат козацьких онуків...

І хилились вони,
повні сліз, без надії,
і орали лани
не свої, а — чужії...
Лиш увечір, було,
дідуган-гайдамака,
розяснивши чоло,
усміхався, не плакав:
гнівно кидав слова —
очі грали вогнями,

він немов оживав
над старими роками!

Говорив він про Січ,
про походи колишні,
...а за вікнами ніч,
ясні зорі і вишні,
і степи в далині,
де в високих могилах
в непробудному сні
давня воля спочила...

Тихо вбоге хлопя
у кутку десь, на лаві,
прислухалося, як
дні лунали у славі,
і ніхто із старих
не вгадав, що в хлопяті
Дух той зріє, що їх
підє знов визволяти,
той, що крикне колись
гнівним криком по світу, —
не потоками сліз,
а вогнем Заповіту —
що їм душі пїрве
гурагановий вітер —
слово віще, живе:
...,та вставайте... порвіте!"

Так з народніх глибин,
з надр чорнозему чорних,
встав Він — Слово і Чин,
Слово правди незборне!

ШЕВЧЕНКО

Не пишний монумент із мармуру Ти залишиш по собі,
коли туди відходив, звідкілля немає вороття.
За бронзу й мідь тривкіше слово — і, як завжди,
[сонце сходить,
і не цвітуть свічок лілеї молитвами забуття.

Не тихне сторож вишні — соловейко в місяця пожарах,
дівчата не вмовкають, і зозулиним весіннім чарам
все піддане. Земля і на землі закон зростання й крові.
Змінливість вічна і тривка незмінність прав і справ.

Не тихне клик чайний над лиманами, що в них заснули
вітри завмерлих бур, немов стяги потоплених човнів,
де сплять сповиті у китайку, у червону, дні минулі,
і море морщить хвилі, наче людські чола наглий гнів.

Це Ти сто літ показував мету і шлях стовпом вогнистим,
ми вирости у спадщині Твоїй, як в сяйві сонця листя,
у кұряві восн, у мряці буднів час Тебе не зрушив.

Твоє наймення, мов молитву, кладемо на стяг,
бо знаємо, що, мов тавро, понесемо в життя
печать Твоїх палючих слів, що пропекла до дна нам
[душі.

ЄВГЕН МАЛАНЮК

ШЕВЧЕНКО

Не поет — бо це ж до болю мало,
Не трибун — бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все — „Кобзар Тарас”
Він, ким зайнялось і запалало.

Скорше — бунт буйних майбутніх рас,
Пібумя, на котрім тьма розтала,
Вибух крові, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.

Лютий зір прозрілого раба,
Гонта, що синів свяченням ріже, —
У досвітніх загравах — степá
З дужим хрустом випростали крижі.
А ось поруч — усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати.

**Драматичні сценки
й інсценізації**

МОЛИТВА

(Задня стіна сцени прибрана як хата: на стіні 3 образи в рушниках: всередині образ Матері Божої, з правого боку Шевченка, ліворуч Хмельницького (на коні, як на пам'ятнику в Києві). Близько середини сцени стоїть мати, обернена до залі боком: з одної її сторони стоїть гурт дівчаток, з другої гурт хлопчиків. Найближчих дітей пригортає мати до себе. Всі по змозі в народніх одягах і стоять дещо збоку сцени передом до залі, звернені трохи до образів).

ДІВЧИНКА I:

У нашій світлиці
Напроти віконця,
Пречистої образ
Сяє в блиску сонця.

ХЛОПЕЦЬ I:

А зправа Шевченко
На нас поглядає,

ХЛОПЕЦЬ II:

Наліво Хмельницький
На конику грає.

ДІВЧИНКА II:

Щоранку тут мати
Стає разом з нами
Й проводить молитву
Перед образами.

МАТИ:

„Пречистая Мати”, —
Просьте діти вірні, —
„Словни наші просьби,
Сердечні, покірні”.

ГУРТ ДІВЧАТОК І МАТИ:

„Дай, щоб ми невинні

У мирі зростали,
Тебе й Твого Сина
Завжди прославляли”.

ГУРТ ХЛОПЦІВ І МАТИ:

„Зволь нам, Мати Божа,
Силу й долю дати,
Для рідного краю
Жити й працювати”.

ГУРТ ДІВЧАТОК І МАТИ:

„Дай, щоб ми сповняли
Заповіт Шевченка,
Щоб цвіла у щасті
Україна-Ненька”.

ГУРТ ХЛОПЦІВ І МАТИ:

„Дай гідними стати
Великої слави,
Що була за Хмеля,
За його булави”.

ВСІ:

„Зволь над нашим краєм
Зіркою яснїти, —
Просьте Тебе нині
Українські діти”.

КАЗКА ПРО ХЛОПЧИКА ТАРАСИКА.

Сценічна картинка.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Оленка — літ 14, Галя, Соня, Ірка, Лідка, Ромко, Славко,
Лесь, Маруся — у віці від 7—10 літ.

Діти сидять громадкою довкола найстаршої Оленки. Кімната — збоку велике Шевченкове погруддя, під ним розкинена зелень і квіти.

ГАЛЯ: Зроби нам, Оленко, ласку
І розкажи якусь казку.

ВСІ ДІТИ (плещуть у долоні): Казку! Казку!

СОНЯ: Про бабусю-метелицю!

ІРКА: Про чудесну райську птицю!

ЛІДКА: Про козу і козенята!

МАРУСЯ: Про kota у чоботяхах!

ЛЕСЬ: Про сердиту бабу-Ягу!

РОМКО: Про лицаря-невмираку,
Що боровся до загину.

СЛАВКО: Про зоряного хлопчину!

ОЛЕНКА: Добре! Скажу вам не казку,
А про хлопчика такого,
Що став сонцем люду свого,
І хоч сам зростав у горі,
Зняв для нього з неба зорі.

МАРУСЯ: О, розкажуй же, Оленко!

ОЛЕНКА: Так слухайте ж уважненько!
Ген, далеко в Україні,
Де Дніпрові води сині,
У маленькій драній хаті
Жили люди небагаті.
Кріпаками вони були,
На панщині спину гнули,
Аж прийшла така година,
Уродився їм хлопчина.
До великого, знать, діла
Доля його призначила,
Бо та нічка зоряшлива
Повна була чуда-дива.

У малі віконця хати
Стали зорі всі збігатись,
В Києві заграли дзвони,
Провалилися кордони,
І роздерта Україна
Стала знову неділима.

ГАЛЯ: О, як гарно!

ЛІДКА: Але страшно!

ІРКА: Дуже страшно!

РОМКО: Чого страшно?

ОЛЕНКА: Цитьте! цитьте! перестаньте!
Ще далеко не вся казка
Про хлопчика Тарасика.

СЛАВКО: То цей хлопчик Тарас звався?

ОЛЕНКА: Слухай далі!
При колисочці дитяти
Збіглися всі супостати,
Що віками Україну
Повертали у руїну.
І картина по картині
Малювали шлях дитині у майбутнє.
Вік сирітський і побої,
Панська служба, люд в неволі,
Петербурзька каземата,
Десятьліття у салдатах,
Руді степи за Уралом,
І могила-самотина в ріднім краю...

ЛЕСЬ: А чи все так дійсно сталося,
Як поганцям тим бажалося?

ОЛЕНКА: Послухайте — побачите!
Коли відійшли злії сили,
Що нещастя пророчили,
Прилетіла наостанку добра фея —
В неї сукня злотом шита і кирея.
Поглянула на дитятко і на матку, бідну матку,
І сказала: „Вже не можу
Ізмінити постанову я ворожу,
Але дам я хлопцеві три дари,
Ними зможе побороти люті чари.
Ось тут л і р а пінесловна,
Злострунна, чарів повна.

Нею буде він сонних будити
І престоли тиранів валити,
До братерства усіх завзивати,
І кайдани неволі ломати.
А тут іскра любови у груди,
З нею піде у світ він між люди,
І обійме найменшого брата.
А хоч сам ітима шляхом тернистим,
Другим вкаже дороги цвітисті.
А тут третій дар даю для нього — віру.
В золоту пряжу змінить нитку сіру,
У найгірше верем'я погане
Вірить буде, що правда настане,
Що по ночі день сонця засвітить,
І помоляться на волі невольничі діти.
А щоб йому весь вік не страждати,
Буде в життю сім ясних днів мати'.
Положила свої дари богиня,
А хатина стала мов святиня,
Бо на чолі хлопця засіяла ясна зоря,
І проміння свої розкидала
Ген, далеко, від Карпат до моря.

ЛІДКА: А що хлопчик?

РОМКО: Що хлопчик?

ВСІ ДІТИ: А що хлопчик?

ОЛЕНКА: А хлопчик ріс, великий став,
І людям пісні він співав;
А була в піснях тих така велика сила,
Що всю Україну розбудила.
І вже тепер ніякий гнет ворожий
Приспась її у другий раз не зможе.

(Діти глядять на Шевченкове погруддя).

ІРКА: А я знаю!

ЛЕСЬ: І я знаю!

РОМКО: Ми всі знаєм!

ВСІ ДІТИ: Ми всі знаєм!

МАРУСЯ: Цей хлопчина, так Оленко?
Це був наш Тарас Шевченко.

ВСІ ДІТИ: Шевченко! Шевченко!

ГАЛЯ: Треба його звеличати,
Заспівати, уквітчати.

ОЛЕНКА: Так ставайте і співайте!
Там квітки — сюди подайте!

*(Діти встають, беруть китиці квітів в руки і перед погруд-
дям Шевченка уставляються в два ряди. Виконують руками
ритмічні рухи і хором деклямують):*

Слава, слава Тарасові,
Слава Кобзареві,
Слава, слава, слава!
Від дітей усіх поклін,
Вічно жити буде він
І пісні його пророчі
У серцях, серцях діточих.

*(З поклоном складають китиці перед погруддям і хвилинку
стоять непорушно. Оленка з зеленим вінком стає вгорі).*

У ШИРОКИЙ СВІТ

Картина з дитячих літ Т. Шевченка.

ТАРАС *(виходить з хати дяка з вузликом у руках і скра-
дається до воріт):*

Кінець! Кінець!.. Ні, довше годі
Терпіти, жити наче злодій,
Мов заць тровлений. Сюди
Мені вже більше не вертатись
До... клятої цієї хати.

ОКСАНА *(виходить з-за вугла хати):* Тарасе!

ТАРАС *(прикладє палець до вуст):* Цить!

ОКСАНА *(тихіше):* Ти що? Куди?

ТАРАС *(оглядається):* Цить, не галасуй!

ОКСАНА *(підходить і бере його за руки):* Чому поблід ти?
Чого дрижиш? Скажи, їй-богу!

ТАРАС: Ходи там далше на дорогу,
Там безпечніш.

(Ідуть на перед сцени)

Знаєш, терпіти
Знущань дяка не стало сил...
Не вчитель він — катюга лютий,

П'яниця злющий все пропив,
Все до шага. А школярів
Січе лозою, бє і лає,
Не вчить, лиш морить і карає,
Оксаночко...

ОКСАНА (*спочуливо*): Тарасе, друже,
Ну, що ж... Я знаю, це болить,
Та що робити? Не сумуй же,
А лиш терпи...

ТАРАС (*перериває*): Ні, хто терпить,
Того ще дужче бють. Та цить!
Тобі я скажу, що скоїлось.
Це бач, таке зо мною діло:
Ось п'яний дяк прийшов до хати,
Нає вибив — сам звалівся спати.
Я, бачивши, що він лежить
На лаві п'яний, взяв лозину
І його висік...

ОКСАНА (*з острахом*): Що, дяка?

ТАРАС: Ні, ката свого! Бо й яка
Інакша плата...

ОКСАНА (*хвилюється*): Бійся Бога! Він тебе вбє!

ТАРАС (*спокійно*): Тепер він спить,
А я піду собі, небого,
Далеко ген, в широкий світ,
В цю безталанну Україну.
Скрізь живуть люди — не загину,
Може до хати приймуть
І розуму навчатимуть.

ОКСАНА (*різко*): Загинеш, хлопче, на чужині,
В чужій незнаній стороні,
Ти ще малий такий...

ТАРАС: О, ні!
Не буде гірш, як в тій хатині. (*З захопленням*):
Коли б я вільний був! Тоді
Хлопцят не бив би без провини
Щодня, щоранку, щохвилини
Дячок п'яниця-лиходій.
За всіх покривджених сиріт
До бою визвав би я світ,

За всіх катованих і битих
Я став би на катів несстих,
Та ще немає в мене сил...

ОКСАНА: Як в того орлика без крил.
А я б при твоїм боці стала,
Тобі, Тарасе, помагала.

ШКОЛЯРІ (*підходять несміливо до воріт*):

1. ШКОЛЯР (*вказує на хату*): Він ще там є? Збудивсь чи спить?

ТАРАС: На лаві п'яний дяк лежить.

2. ШКОЛЯР (*заглядає в вікно*): А біля нього прут лозини.
Ну, лихо знов когось постигне!

ТАРАС: Його постигло хоч цей раз.

3. ШКОЛЯР (*з острахом*): Ти бив його? Як? Ти, Тарас?

ТАРАС: Мовчи ти краще! Заслужив
Такої дяк у нас заплати:
Я так і сік, як він навчив,
Тепер я долі йду шукати;
Чей прийме хтось мене до хати.

1. ШКОЛЯР: Що ж ти робитимеш там, брате?
Ти ж ще не всиди працювати?

ТАРАС: Піду шукать тієї долі,
Що десь блукає в чистім полі,
Що я до неї все тужив.
Щоб мудрі книги міг читати,
Учитись гарно малювати,
Пізнати всі ці дива з див.
А повернувшись із чужини,
На службу стати Україні.

(*обіймає товаришів*)

Прощайте, друзі, й ти Оксано,
Прощай! Не плачте, не тужіть,
Туги і сліз не любить світ!
Шукати правду йду кохану,
А як найду, то все покину,
До вас, мої друзі, прилину,
Немов той сокіл ув імлі —
Свою спасати Україну,
Збороти кривду на землі.

МОГИЛА

Сценічна картина з юних літ Тараса Шевченка.

ДІЄВІ ОСОБИ:

ТАРАС

СТЕПАН — пастушки

КОЗАК з могили

*Степ. Могила. На могилі сидять пастушки Тарас і Степан.
Вечоріє.*

Я В А І.

(Степ. Здалека видко могилу.)

ТАРАС: Дивись, Степане, як прегарно сонце заходить. Зачервонілось — як пожеар. А небо — як прекрасно красками міниється!.. Ех, як хотілось би мені вміти вже добре малювати, мати фарби і змалювати оту красу... *(задумчиво)*
Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихе, поле німіє...

СТЕПАН: Так... Сонце заходить — то й час нам уже, Тарасе, гонити вівці додому...

ТАРАС: Гони, Степане, та займи й мої вівці, а я заночую тут у степу...

СТЕПАН: Не хочеш іти додому?

ТАРАС: Не хочу... Там мачуха бити мене буде...

СТЕПАН: А вечерея? Ти хіба не голоден?

ТАРАС: Ні, я ще не дуже зголоднів, та й маю ще ось шматок хліба за пазухою, що Оксана дала. А рано скажеш Оксані, то вона знову передасть...

СТЕПАН: А не будеш боятися? Це ж лячно самому ночувати в степу на могилі...

ТАРАС: Чого лячно? Тут гарно, а не лячно. Дивись лиш: за байраком байрак, а там *(показує)* степ та могила...

СТЕПАН: Ну, то добре! Ночуй, а я займу твої вівці.
(Виходить).

На сцені з лівого боку, на тлі могили уложена, як на рисунку, група. Лиця і руки дуже білі, як у мерців. З правого боку сцени, зараз при рампі Тарас. Перед піднесенням завіси на сцені і на залі зовсім темно.

По піднесенні завіси із суфлерської будки засвітити звичайну кишеньову ліхтарку, справивши світло на Тараса. Решта сцени губиться в темряві:

ТАРАС (*наче обудився, протирає очі й говорить*):

От мені приснилось,
 Ніби край могили
 Пасу я ягнята...
 Дивлюся: могила
 Ніби розвернулась —
 А з неї виходить
 Неначе козак, —
 Та й іде до мене

*(При словах „могила ніби розвернулась” чути глухий го-
 мін. Ззаду сцени поволі наближується до хлопця старий,
 сивоусий козак. Тарас дивиться перелякано, але не руха-
 ється. Козак поволі бере Тараса за руку, він наче у сні
 підноситься і, зробивши крок чи два в напрямі лівого
 боку сцени, стає. Тут за сценою засвічується синє світло,
 але дуже слабе. Ліхтарка дальше цілий час освічує Тараса).*

КОЗАК: А що — злякався, хлопче?

ТАРАС (*спокійно*): Ні! Чого ж мені лякатися? Я здивувався лише.

КОЗАК: А знаєш ти, хто я такий?

ТАРАС: Знаю! Як лиш вус ваш та чуба сивого побачив, то й пізнав, що ви запорізький козак...

КОЗАК: Так, сину! А звідкіля ж ти знаєш про козаків?

ТАРАС: Мені дідуньо розказували. Оповідали нераз, як то козаки по морю гуляли, слави добували та з турецької неволі братів визволяли...

КОЗАК (*похилився на сине; задумчиво*): Ой, так, сину:

„Було колись на Україні ревіли гармати,
 Було колись, запорожці вмiли панувати;

Панували, добували і славу і волю, —
Минулося... *(показує рукою):*

Осталися могили по полю...

(По хвилі) Ех, було, як згадаєш:

Базари, де військо, як море червоне,

Перед бунчуками, було, горить,

А ясновельможний на воронім коні,

Блисне булавою — море закинить...

Та що й казати! Минулося!..." *(знову задумався...)*

А чи розказував тобі теж твій дідусь:

„За що боролись ми з ляхами,

За що ми різались з ордами,

За що скородили списами

Татарські ребра?..”

ТАРАС: Так, так, розказував... За добро рідного
краю, за Україну...

КОЗАК *(радісно)*: А!.. так, значить, не вмерла ще
наша слава та й не вмерла ще в народі пам'ять славної ми-
нувшини! А впарі із згадкою славної минувшини жевріє
певно в душі того народу бажання, щоб вернулись ті славні
часи... Потішив ти мене трохи хлопче! А то подивлюся,
бувало, що на наших могилах жита похилились, а внук
косу несе в росу, і лиш долю проклинає, — то розпука
серце огортає... І я тоді мерщій тікав у темну могилу...

ТАРАС *(здивовано)*: Так ви не мертві там у могилі,
а живете?

КОЗАК: Не мертві, сину! Живемо і караємося там...
та й знай, що не сам я! Ось хочби в тій могилі —

„Нас тут триста, як скло,

Товариства лягло,

І земля не приймає...”

ТАРАС: За що ж ви отак караєтесь по могилах?

КОЗАК *(сумно)*: За те, що не стали самі одностайно
за козацьку волю, а шукали помочі у наших ворогів. *(Зід-
хає і ловиться за серце)* Ох... жахлива це була хвилиня!..

ТАРАС *(сумно, задумано)*: Ох, як воно було по нашій
славній Україні. А я й не знав...

КОЗАК *(стрепенувся. Показуючи Тарасові кругом мо-
гили)*: „Дивися: ...На всій Україні

Високі могили! — Дивися, дитино:
Усі ті могили — усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начишені туго.

Оце воля спить!..

Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами-козаками. Бачиш, як лежить!
Нєначе сповита!.. Тут пана не має:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли
Усі ми і встанем...

ТАРАС: І встане воля! Світ правди засвітить
І помоляться на волі невольничі діти!

Завіса.

Закінчити можна ще так:

*(Чути щільня когута — в тій хвилині з'ява козака зникає,
а Тарас стоїть німо з витягненими вперед себе руками
і каже поволі наче крізь сон):*

І встане воля! Світ правди засвітить
І помоляться на волі невольничі діти!

ТАРАС — ПАСТУШОК

Сценка в 1 дії.

ДІЄВІ ОСОБИ:

ТАРАС, 13 літ.

КАТЕРИНА, його сестра, 15 літ.

ОКСАНА, 12 літ.

ІВАСЬ, 8 літ.

ПЕТРУСЬ, 6 літ.

КОЗАК-ХАРАКТЕРНИК.

Сцена представляє широку лєваду; недалеко видно високу гору-могилу з хрестиком. За сценою чути голос дзвіночків, бо там десь пасуться корови й вівці. Тарас сидить у траві і щось малює в зошитку. Не чує, як збоку надійшла із збанком і ззаду нього стала Оксана.

ОКСАНА (*загулює Тарасові очі долонями й питає зміненним голосом*): А хто то є, вгадай Тарасе!

ТАРАС (*весело*): Легка ручка і кохана — чи не буде то Оксана?

ОКСАНА (*здіймає долоні*): Вгадав! Ось на тобі за це, нашійся свіжого молочка! (*Тарас не, Оксана дивиться на образок*) Тарасе, що ти намалював? Чи не буде це наша козацька могила? Достоту вона, як жива!

ТАРАС: Правда це, Оксанко мила, —
Це козацькая могила!

ОКСАНА (*кличе*): А, гей, діти! Ходіть сюди! (*Прибігають Івась і Петрусь, за ними йде Катерина з клучком*) Погляньте, як гарно Тарас могилу намалював!

ІВАСЬ (*приглядається*): Ай, справді! Могила! А під нею щось і підписано...

ОКСАНА (*поважно і зичливо*): Відомо, що! Тарас Шевченко! Він же ж і письменний!

ПЕТРУСЬ (*шепелє*): І тлава є на могилі і хлестик є. Сплавді гадно!

ТАРАС (*з жалем, якось сумно*):
Не так гарно, як хотілось —
Бо замало ще училось...

КАТЕРИНА (*гладить Тараса по голові*): Не журися, Тарасику, а чей Бог поможе, що і в школу ще підеш і маляря доброго знайдеш. Бери, ось тут я тобі полуденок принесла, бо напевно зголоднів уже. (*Розв'язує вузлик*). Тут хліба кусок і сира шматок... Я так узяла, що мачуха не бачила...

ТАРАС (*любо до сестрички*):
Вдячний я тобі, сестричко,
Поцілую тебе в личко, —

(*Катерина нахилиється, він цілує її в чоло*)

Та не дуже я голоден...
Їсти щось не годен...
Так прекрасно щось всюди,
Аж радіє серце в груди.
Вівці дзвонять по долині,
Пахнуть квіти жовті, сині, —
А там небо ген безкрає,
Ясним сонцем нас вітає!

ОКСАНА (*захоплено*): Як він гарно говорить! І мова його незвичайна...

КАТЕРИНА (*до Оксани і до дітей*): Він так пераз говорить складно. Дід Іван кажуть, що то дар Божий у нього, талант такий! Так лише кобзарі вміють, що думи складають і співають.

ІВАСЬ (*показує рукою кудись у далечинь*): Гляньте, гляньте! Ми сидимо тут, а то бури надходить. Чи бачите хмару?

ПЕТРУСЬ (*налякано*): Ой, яка хмала чодна! Женім вивці додому, бо глім буде.

ОКСАНА і КАТЕРИНА (*до Тараса, що тимчасом щось поправляє на рисунку*): Ходім, Тарасику, в село. Бо може и справді громовиця буде...

ТАРАС (*успокоює*):

Ні, сестро! Чейже кожний знає,
Що грім могилу цю минає!
Я тутки грому не боюсь —
Не знаєш, що казав дідусь?
Ця зачарована могила —
Козацькі кості схоронила!

КАТЕРИНА (*пригадує собі*): А й справді! Казав наш дід Іван, що тут по зруйнованні Січі триста козаків могила сховала. Вони не вмерли, тільки сплять і ждуть слушної години, а тоді збудяться, встануть і виборять Україні кращу долю. А що так буде, то певна річ. Бо між ними їх отаман спить, характерник, і він їх колись побудить.

ОКСАНА, ІВАСЬ (*цікаві*): Яке то дивне і гарне!

ПЕТРУСЬ: І дивне і стласне! Сю то є халакелник?

КАТЕРИНА: То такий козак — запорожець, що до нього ні куля, ні смерть, ні жадна вража сила не береться. Тому й громи не б'ють у цю могилу.

ІВАСЬ (*переляканий, побачив, що надходить з-поза могили старезний дід*): Ой, утікаймо! Гляньте! Це він!

(*Уже втік із сцени, а за ним Петрусь*).

КАТЕРИНА й ОКСАНА (*з острахом просять*): Тарасе, Тарасику, ходи, ходи!..

ТАРАС (*встав, подивився і каже спокійно*):

Як боїтєся, йдїть самі, —

Я хочу з ним поговорити...
Бо що ж старенький дід мені
Хотів би злого учинити?..

*(Катерина робить над Тарасом знак хреста і відходить,
Оксана за нею)*

КОЗАК *(старезний, з довгою палицею)*: А чого то діти отак повтікали?

ТАРАС *(відважно, дивиться дідові в очі)*: Бо ви їх, дідусю, дуже налякали.

КОЗАК *(спроквола)*: А ти не боїшся?

ТАРАС: Таки не боюсь —

Бо бачу, ви добрий, сердечний дідусь.

(по хвилині надуми)

А скажіть, чи правду діти говорили,
Що ви характерник з отаї могили?

КОЗАК *(зідхнув)*:

Ні, хлопче! Я тільки
Козакам тим друг,
Усім нам був батько
Великий наш Луг...
Січ нам була мати...
Минулося все —
Лягли спочивати,
А я ходжу ще...

ТАРАС *(цікаво)*:

А правда, що встануть
З могили колись,
Як їм характерник
Прикаже: „Збудись!”

КОЗАК *(кудись задивлений)*:

То правда, мій хлопче...
Ще встане з могил...
Хоробре козацтво
Ще прийде до сил!..

(До Тараса віщим голосом):

Та з тої могили
Розбудить їх ти,
На твій приказ встануть
З могил козаки!

(Поволі відходить, як сонний привид).

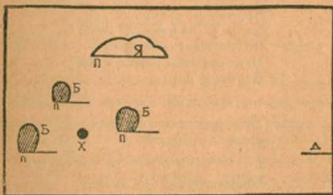
ТАРАС (коли Козак відійшов, дивиться за ним услід, а по хвилині звертається в сторону могили і складає руки до молитви):

Щоби козацтво те збудити,
Чи ява то — чи віщий сон?
Тремтить могила — бачу, он!
Ох, Боже, слово те сповни, —
І жертву мою Ти прийми —
Бо я готов усе вчинити,
Щоби козацтво те збудити,
Бо я готов життя віддати,
Щоб усміхнулась наша Мати!

(Чути протяжний голос далекого грому. Тарас падає на коліна. Заслона поволі падає).

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО...

Сцена поділена на дві частини. Перша частина, від публіки, замкнена двома бічними стінами. В одній із них закраповане вікно.

Задньої стіни ця частина не має. Її місце заступає стіна з органічни, що розділює сцену.

Перша частина сцени, це — келія, в ній Шевченко.

Друга — див. рисунок. Позаду — вільна околиця. Приставки ПБ порозмішувані, як на рисунку, це — буряни. Серед них сидить хлопчина Х, років з 13. За при-

ставками ПБ приставка Я, розмальована в ягнята; збоку дівчина Д, років так з 12, вибирає плоскінь.

У келї вазинці сидить сам Шевченко; йому щось пригадується. Стає при вікні, притулює до країв чоло, дивиться, приплющивши очі, далеко поперед себе. Руки тримаються кратів.

Коли підноситься завіса, Шевченко — отже тут він рецитатор — виголошує слова вірша. Рівночасно за органіною буде все те, що він говорить. Та щоб дія за органіною вийшла гарно, треба знати, що та частина сцени, де є Шевченко, не буде освітлена. Тільки крізь вікно буде падати трохи світла. А сцена за органіною буде мати освітлення згори, і з обох боків. Бо тільки тоді дія на цій частині сцени набере прикмети якоїсь з'яви, пригаду.

ШЕВЧЕНКО *поволі проголошує:*

Мені тринадцятий минуло —
Я пас ягнята за селом.

(тоді хлопець силтає руки за коліна)

Чи то так сонечко сяло,
(хлопець позирає на небо)
Чи так мені чого було —
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...

(здалека дзвонять на обід; хлопець прислухується)

Уже прикликали до паю,
А я собі у буряні

(хлопець складає руки як до молитви)

Молюся Богу; і не знаю,
Чого маленькому мені

(хлопець розкладає руки, дивуючись)

Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господиє небо, і село,
Ягня, здається, веслилось,
І сонце гріло — не пекло.

Хлопець дивиться кругом. Підіймається з каменя. По-
глядає за ягнятами. Шевченко повертається до пубрики,
руки силітає:

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло,

Тут можна бічні світла прикрити червоними бібулками, що
дасть гарне освітлення.

Почервоніло

І рай запалило. (Хлопець підносить руки).
Мов прокинувся,

Хлопець протирає чоло, очі. На сцені може трохи стемніти,
але не мусить.

Дивлюся: (хлопець розглядається)

Село почорніло,

(на червону бібулку покласти ще синю, тоді буде темніше).

Боже небо голубіє —

І те помарніло.

Поглянув я на ягнята —

(хлопець дивиться на ягнята)

Не мої ягнята;

(хлопець розкладає трошки руки)

Обернувся я на хати —

(хлопець обертається в правий бік сцени)

Нема в мене хати.

(хлопець спускає рамена й руки опускає вниз)

Не дав мені Бог нічого!

(хлопець важко сідає на камінь, закриває руками обличчя
і плаче. Шевченко знову обіймає руками крати й говорить):

Шевченко протирає поволі очі.

І хлинули сльози... (хлопець плаче),

Світло звичайне, не коліроне вже.

Тяжкі сльози (схиляє голову).

Шевченко протирає поволі очі.

А дівчина,

При самій дорозі,

Недалеко коло мене

Плоскінь вибирала

Та й почувла, що я плачу:

(Дівчина Д чує, що хлопець плаче. Зривається з місця, підходить до хлопця, гладить його по голові, відриває руки від обличчя, обтирає запаскою сльози й цілує його в чоло; робить усе те, як Шевченко говорить):

Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...
Неначе сонце засіяло,

Хлопець встає з місця. Шевченко йде від вікна.

Неначе все на світі стало

*(хлопець розкладає руки, немов би хотів пригорнути
весь світ)*

Моє: лани, гаї, сади.

*Хлопець бере дівчину правою рукою за рамя, сміються
одне до одного й відходять убік, туди, де ягнята.*

ШЕВЧЕНКО:

І ми, жартуючи

*(хлопець і дівчина біжать, дивлячись одне на одного,
сміються),*

погнали

Чужі ягнята до води.

*Дівчина й хлопець зникають з лівого боку сцени, на якій
темнішає. Тенер — павза. Після неї бачимо, як Шевченко
ходить по келії й говорить:*

Бридня! А й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю!
Умер би, орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і Бога б не прокляв!

Завіса вільно спадає.

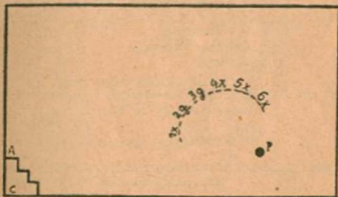
НА ВЕЛИКДЕНЬ, НА СОЛОМІ

Вірш призначений для інсценізації під голим небом і на сцені.

СЦЕНА: С — сходи перед сценою; А — місце, де стоїть дівчина, що виголошує вірш; хдххх — діти; х — хлопці, д — дівчата; Р — дитина-сирітка.

Коли інсценізація йде під голим небом, то тільки вдень. Для неї треба вибрати місце на луці, в городі або в саді, на 4 м. завширшки і 6 м. завдовжки. Зазначити його білою рисою (найкраще намалювати риску вапном). В одному куті, як показує рисунок, поставити сходи С.

На найвищому ступені приступневих сходів стояти буде дівчина років 10—12 і буде виголошувати вірш: „На Великдень, на соломі”...

Місце, призначене хдххх і Р, засипане легко соломомою. На ньому сидять святочно одягнені діти, років 5—10. Єдина дитина Р не є в святковій одежі, а в буденній, вона — сирота.

Усі діти сидять у півколі, одне близько одного. Разом із ними, але віддалена від них на пів метра, сидить сирітка.

Усі діти, крім сирітки і дівчини А, мають у руках крашанки. Декілька крашанок лежить і на соломі.

Дія починається тим, що дівчина А, стоячи на сходах С, проголошує вірш.

На місцях хддххх сидять діти в такому порядку:
хлопчик, дівчинка, дівчинка, хлопчик, хлопчик, хлопчик
і Р. — дівчинка. Дівчинка Р дивиться збоку на дітей, що
укладають крашанки на соломі у звізди та у хрещики.

ДІВЧИНКА А (проголошує):

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Градись собі крашанками,

Підчас цих слів діти укладають на соломі крашанки
у звізди і хрещики.

Та й стали хвалитись
Обновами.

Перший хлопчик розкидає рукою взори з крашанок та
мовчки показує на свою сорочку, пригладжує декілька
разів руками вишивку сорочки.

Тому к святкám
З лиштвою пошили
Сорочечку,

Підчас цих слів діти придивляються до сорочки хлопчика,
нахилляючись до нього.

А тій стяжку,

Дівчинка заплітає й розплітає косу, в якій є синя або
червона стяжка.

Тій стрічку купили:

Третя з ряду дівчинка поправляє собі, закондивши губи,
стрічку на шні. Діти дівляться на стяжку першої дівчинки
й на стрічку другої дівчинки. Тимчасом хлопчик, у ряді
четвертий, підкидає свою шапочку догори й ловить у руки.
Інші діти теж хочуть її зловити, а за той час дівчинка А
виголошує:

Кому шапочку смушеву.

Коли вона каже:

Чобітки шкапові,

перша дівчинка показує другій дівчинці, що передостанній хлопець має нові чобітки. Цей хлопчик повертається до свого сусіда, що розпинає й запинає свою свитку, а за той час дівчинка А виголошує:

Кому свитку...

А діти, що сидять на місцях 1х і 4 х, знову починають брати писанки в руки й бавляться знову крашанками.

Коли дівчина А проголошує:

Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.

Сирітка Р сховала руки до рукавів.

Діти кидають легко одне до одного крашанками й говорять:

ДІВЧИНКА 2д:

Мені мати купувала...

ХЛОПЧИК 4х:

Мені батько справив...

ХЛОПЧИК 1х:

А мені хрищена мати
Лиштву вишивала.

Тоді нараз спохопилася сирітка Р і гордо каже:

А я в попа обідала

Завіса.

Коли інсценізація діється під голим небом, дівчинка А сходить із східців, бере всі діти, ставить у ряд і виводить із того місця, де вони сиділи.

В Е Ч І Р

Інценізація під вільним небом або на сцені.

Щоб цей вірш виставити під голим небом, треба підшукати відповідне місце. У кожному селі таке місце найдеться. Має це бути хата, що стоїть осторонь інших хат. Така хата, що з трьох сторін має бодай 10 м. простору. Бажано, щоб із одного боку хата мала декілька дерев.

Перед хатою мусить бути майдан П, де буде відбуватися дія. А так, погрібіє ще місце на хор та публіку (як це зазначено на рисунку). Коло хати може бути іліт.

Ціла дія відбувається сполудня. Зліва на переді сцени збоку стоїть увесь час гурт дівчат (хор), що співає деякі місця відомої в нас мелодії „Садок вишневий“. В середині хору стоїть рецитатор та ще один парубок, що свище.

Як відбувається дія цієї інценізації?

Рецитатор говорить:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть, —

при словах „гудуть“ — дорогою „л“ ідуть селяни з поля. Як дія йде під голим небом, то будуть іти два-три плугатарі. Коли дія йде на сцені, плугатарі йдуть із батогами й косами. За ними йдуть із серпами, граблями дівчата. Плугатарі проходять дорогою при словах рецитатора:

Плугатарі з плугами йдуть,

Вже при словах „пługатарі з пługами йдуть” — хор починає співати тихенько на відому нуту (до два рази):

Співають, ідучи, дівчата.

З хвилиною, коли хор співає тихенько, при слові „йдуть” чути пісню дівчат, що проходять дорогою за пługатарями; вони докінчують пісню хору словами: „А матері вечерять ждуть”.

Ті самі слова в тому самому часі виголошує й рецитатор:

Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Дівчата ховаються за дорогою.

При словах рецитатора: „А матері вечерять ждуть”, — виходять із хати, що позаду, дві жінки: одна несе глечик із молоком, друга з картоплею, що ще парує. Ставлять усе на землі перед хатою, як на рисунку 2. КК це глечики. Обидві жінки ММ стають край дверей: одна, заклавши руки на груди, друга, старша — підперла правою рукою підборіддя. Рівночасно з хати приходить двоє дітей, парубок і старший селянин, усі сідають на землі коло їжі. Сідають, як зазначено на рисунку цятками. Діється це при словах рецитатора:

Сімя вечєра коло хати,
Вечіря зірюнька встає.

Після цих слів рецитатор на якийсь час спиняється. При слові „встає” — виходить із хати дівчина з мисками й ложками й набирає для всіх їжу. Робить це швидко і справно, при словах:

Дочка вечерять подає.

Одне з дітей це молоко й розливає. Якстій підходить молодша жінка, нахиляється до дитини, підносить пальці, наче хотіла б повчати, та враз випростовується, бо чути, як хтось свище мелодію: „Садок вишневий...”

Треба вважати, що мати схиляється при словах рецитатора:

А мати хоче научати,

випростовується при словах „та соловейко не дає”.

Якийсь час спокій. Ідять.

Незабаром старший селянин і парубок відходять у хату. Дівчина збирає посуду й несе до хати. Зараз потім разом із матір'ю виносять ліжники й подушки, розкладають під хатою до спання. Тоді рецитатор рівночасно з цією дією говорить:

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.

Зі словами: „поклала мати...” — мати укладає дітей до сну, прикриває їх і сама кладеться побіч них; дівчина швидко йде в хату, потім виходить і скоро йде до хору.

Рецитатор виголошує в супроводі свисту:

Затихло все...

Тільки дівчата

(чути хор дівчат на ту саму нуту: „тільки дівчата та соловейко не затих”).

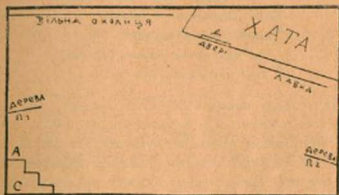
Та соловейко не затих.

Завіса швидко спадає.

І ДОСІ СНИТЬСЯ

Цей вірш призначений для інсценізації на сцені. та можна ставити його й під голим небом. Але тоді треба вибрати відповідну пору, саме хвилину, коли сонце заходить, ще ясно, але ось-ось почне смеркати. Тимто так ставити не вигідно, краще — на сцені.

Плян сцени, де відбувається дія:

СЦЕНА: Праворуч (як на рисунку) стоїть сільська хата. Під хатою лавка. Хата стоїть серед дерев, тимто (як на рисунку бачимо) стоять дерева П₁ та П₂. Зліва, на переді сцени приставка П₁. Під приставкою П₁ сходи С. На сходах сидить дівчина А в народньому строю. По протилежному боці стоїть приставка П₂, розмальована в дерево. На лавці під хатою сидить старий дід у сільським, білим, чистім одягу: сорочка, штани, чоботи. На колінах тримає маленьку дитину. Може теж сидіти й не на лавці, а на призьбі хати. Дід має бути старий, сивий, із сивими, довгими вусами. Може бути і з бородою.

ХІД ДІ: Завіса спущена. З хвилиною, коли завіса підноситься, дівчина А, що сидить на сходах С, проголошує:

І досі сниться:

На сцені, як ми вже казали, сидить старий селянин із дитиною на колінах. Одною рукою тримає дитину, другою гладить по головці, поправляє сорочечку та показує дитині червоне яблучко, що лежить біля нього. Це все робить він поволеньки ввесь час, як рецитаторка виголошує:

під горою,
Між вёрбами, та над водою
Біленька хаточка; сидить,
сивий дід
Кодо хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца. (Павза).
І досі сниться:

При цих словах виходить із хати молода жінка. Весело усміхається, обіймає діда за шию й цілує в чоло. Пізніше цілує тричі дитину й бере на руки. Заходиться коло того, щоб дитину годувати і зникає у дверях. На сцені залишається сам дід. Треба звернути увагу на те, що мати не годує на сцені дитинку, а забирається годувати. Значить, підносить у лівій руці вище дитину, правою розхливе дещо сорочку й, обертаючися до публіки плечима, відходить у напрямі дверей, за якими зникає. Це все діється за порядком у тому часі, коли дівчина А проголошує:

вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує —
Прийма на руки, і годує,
І спать несе.

Уважати треба, щоб дія йшла впарі із словами. Отже при словах „цілує діда” — хай мати цілує діда. При словах: „і дитя — Аж тричі весело цілує” — хай мати цілує дитя. При словах „Прийма на руки” — хай мати бере дідові

з колін дитину. При словах: „і годує” — мати розхляве сорочку. „І спать несе” — мати з дитиною виходить.

Коли мати відійшла, дівчина А проголошує:

А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком:

При тих словах дід дивиться спокійно перед себе, немов би дивився на небо, і усміхається до себе. Після слів: „промовить стиха” — дід розкладаючи питально руки, каже:

Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

Потім повагом устає з лавки, хреститься й проказує, як у нас на селі, „Отче наш”. Це діється при словах:

І нищечком старий читає
Перехрестившись, „Отче наш”.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне...

При цих словах світло на сцені меркне. Дід стоїть і молиться „Отче наш” напів-шепотом, голову звівши вгору; як має вже кінчати, дівчина виголошує:

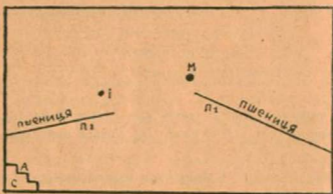
День погас,
І все спочило. Сивий в хату
І сам пішов одпочивати.

А коли вона говорить: „Сивий в хату” — дід хреститься, повертається поволі, йде до дверей, а при словах: „І сам пішов одпочивати” — завіса поволі опускається

С О Н.

Вірш призначений для інсценізації під голим небом
і на сцені.

Сцена — вільна околиця. Праворуч приставка П₁. На ній немальована пшениця. Подібна приставка П₂ зліва. М — місце, де стоїть із серпом молода жінка в буденній одежі: жне пшеницю, вяже сніп (правдивий). І — місце, де край снопа лежить сповита дитина. Її видно із залі. Перед приставкою східці С. На них стоїть дівчина або чоловік А, що говорить вірш: „Сон”.

Дія починається тим, що жінка М жне пшеницю. Вона втомлена. Вяже сніп. Коли вона вяже, рецитатор (-ка) проголошує:

На панцині пшеницю жала;
Втомилася;

По слові „втомилася” — жінка М іде через цілу сцену до місця І. Клякає біля дитини, розповиває, дає їй трошки молока з глечика, цілує й кладе на стерню. Потім підводиться, сідає, нахилиється над дитиною й трохи засипляє. Всі ці рухи виконує вона за словами рецитатора; кожний рух зазначений при вірші. Рецитатор проголошує:

не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
(іде до місця І)
Івана сина годувать.

Воно сповитєє кричало

(чути крик і плач дитини)

У холодочку за снопом:

Розповилá, нагодувала,

(розповиває дитину й дає синові молоко, та він же
хоче пити)

Понéстила (цїлує дитину)

і ніби сно́м, (мати сідає)

Над сином сідя, (нахиляється до дитини)
задрімала.

Павза, після того рецитатор проголошує:

І сниться їй: той син Іван

І уродливий, і багатий,

На вольній, бачиться, — бо й сам

Уже не панський, а на волі;

І на своїм веселім полі

Удвох собі пшеницю жнуть,

А діточки обід несуть...

І усміхнулася небога.

(мати всміхається крізь сон)

Прокинулася — нема нічого!

(мати рантово прокидається)

На Івася глянула, (мати дивиться на дитину)

взяла,

Його гарненько 'сповила

(мати сповиває дитину)

І копу дожинать пішла

(мати встає, іде на місце М, підносить серп і жие)

Поки не чути панового.

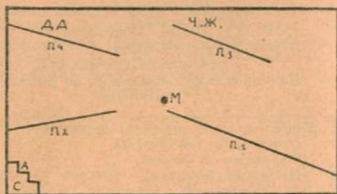
Завіса поволі спадає, мати жие.

*Коли є велика сцена, то можна заінсценізувати оце
місце вірша:*

„Удвох собі пшеницю жнуть,

А діточки обід несуть...”

У такому випадку треба на сцені поставити чотири приставки з намальованим ланом пшениці, як показує рисунок:

Значить: сцена така сама, як на першому рисунку, але у глибині сцени, є ще дві приставки, а то П3 і П4.

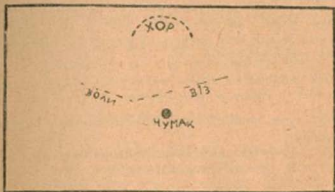
При словах „...полі, Удвох собі” — з-поза приставки висувається двоє людей, молода жінка (Ж) й молодий чоловік (Ч) із серпами, похилені, бо жнуть пшеницю. Видко їх ще при словах „пшеницю жнуть”. Після цих слів вони обоє зникають за приставкою.

А з-поза приставки П1 виходить двоє малих дітей (Д, Д). Дівчинка з глечиком, хлопчик із хустинною, в хустині хліб. Діти виходять з-поза приставки П1, ідуть у напрямі приставки П3 і зникають за цією приставкою. Діти входять при словах: „А діточки обід несуть”.

Але ж цю картину можна вставити до інсценізації тільки тоді, коли сцена не надто маленька. Ясна річ, її треба тоді ставити, коли інсценізація йде під голим небом.

ОЙ, НЕ ПЮТЬСЯ ПИВА, МЕДИ.

Цю інсценізацію найкраще ставити під голим небом, але можна й на сцені. Коли ставити її на луці, то треба визначити відповідний шмат землі, на середині поставити хор хлопців (Х), що будуть проголошувати чотири перші строфи цього вірша:

Ой, не пються пива, меди,
Не петься вода;
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда:

Заболіла голівонька,
Заболів живіт,
Унав чумак коло воза,
Унав та й лежить.

Із Одеси преславної
Завезли чуму;
Покинули товариша, —
Горенько йому!

Воли його коло воза
Понуро стоять;
А із степу гайворони
До його летять.

Коли починається рецитація, на визначене поле віжджає повагом чумак з возом, запряженим волами. Чу-

мак іде дуже поволі. Обличчя темне, збідоване. Рухи повільні — ледве держиться на ногах.

Серед сцени, при словах „У степу біда” — чумаки спинає воли, випускає батіг із рук й паде біля воза. Рукою береться раз за голову, раз за живіт — це при словах: „Заболіла головонька, заболів живіт”.

Він лежить біля воза, весь час, як іде рецитація хору. При словах „До його летять” — чумаки спирається на лівий лікоть, витягає голову позад себе, звертає очі в напямі, звідки ніби летить гайвороння (очевидячки гайвороння може не бути).

Він спертий на лікоть, звернений усією постаттю до публіки. Хор стоїть за ним мовчки.

ЧУМАК, дуже поволі, схорованим, тремким, низьким голосом:

Ой, не клюйте, гайворони,
Чумацького тріну:

(рукою обтирає з чола піт)

Наклювавшись, подохиєте
Коло мене вкупі.

Ой, полетіть, гайворони
Мої сизокрилі,

(показує рукою на захід)

До батечка, та скажіть,

(киває долонею вниз і вгору)

Щоб службу служили
Та за мою грішну душу

(кладає руку на груди, хоче роздерти сорочку, мов би його щось пекло в грудях)

Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть

(правою рукою спирається на землю, нахилений, лівою киває заперечно),

щоб не ждала!

При словах „ждала” паде обличчям до землі. На хвилину випростовується й так застигає.

*

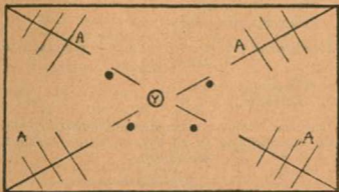
Коли ставити цю інсценізацію на сцені, то позаду буде вільна околиця. Перед нею буде приставка розмальована в воли. Закінчення цієї приставки це — мажа (віз чумацький). Можна її цілком добре поставити на сцені.

Уклад — як на рисунку, але з тією різницею, що коли завіса підноситься, чумаки тільки випускає батіг та паде на землю.

Хор (X) рецитаторів стоїть не в півколі, а рядком, під задньою стіною сцени, щоб не забирати багато місця.

РОЗРИТА МОГИЛА

На середині сцени 30—50 цм. приставка (стіл). На приставці стоїть жінка У в поважній поставі, мов яка стагуя, очі — перед себе, ціла в чорному. Заломила руки, вони, силетені та випрямлені, прилягають до тіла. Перед самою приставкою клячуть сидачи старий козак: скулився так, що він не вищий за приставку; сидить увесь час мов мертвий, голова схилена.

На місцях АААА стоять дівчата в народнім одягу. На приставці (стілці), на середині сцени стоїть, як сказано, жінка в чорному. Кругом неї — стільці (на обрзку — цятки), поприкривані синьою або зеленою мате-

рією. Матерія спадає із стільців і укладається в зморшки (горбки). Всі ці горбки, між собою сполучені, творять — розриту, розкопану могилу. Всі дівчата з місць АААА проголошують хором, витягаючи перед себе руки:

ДІВЧАТА:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндрували,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Проголосивши ці вірші, дівчата похнюплюються, спускають голови на груди. Руки їх спадають униз.

ЖІНКА в чорному У схищує руки на груди й говорить:

Молилась, турбувалась,
(дівчата підносять голови)
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
(розкладає широко руки)

Мої добрі діти —
Панувала і я колись

(гордо, обличчя роз'яснюється, з очей блиски, голос віднесений)

На широких світі.
Панувала...

(Павза, спускає голову, після павзи підносить голову, ламає руки, приложивши їх до грудей, голос сильний, але зболілий):

О, Богдаве,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
(руки внизу, долонями до публіки)
Що, колишучи, співала

(руки підносить, лікті при собі, долоньями легко колише)

Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,

(складає руки як до молитви)

Виглядала волю!...
Ой, Богдане, Богданочку,

(руки перед обличчям, долоньями до себе, кінці пальців до висоти брів)

Як би була знала —

(руки до себе й від себе в попередній позиції, коротко)

У колиці б придушила,

(затискає пальці в кулаки, рух душення)

Під серцем приспала!

(кулаки тисне до серця).

Павза. Руки силетені, зігнені в ліктях, на висоті стану:

Степи мої запродані
Жидові, голоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі; *(показує рукою далі)*
Двіпро, брат мій, висихає,
Мене покидає, *(руки спадають униз)*
І могили мої милі *(мала павза, крик)*
Москаль розриває.
Нехай рие, розкопує,

(праву руку підносить угору, мов би погрожувала)

Не своє шукає...

А тимчасом перевертні

(руку виносить направо в кулаку)

Нехай підростають,

(випносить обидві руки перед себе)

Та допоможуть москалеві

(обидві руки в пастуках)

Господарювати,

Та з матері полатану

(руками виляюється в одіж на грудях)

Сорочку зіматити!
Поспішайте ж, недоблюдки,
Матір катувати!

На обличчі біль; поволеньки обличчя закриває руками, на хвилину схилиється. В міру рецитації дівчат відриває руки від обличчя, випростовується, прислухається пильно до слів дівчат — а як Козак виголошує свої слова — усміхається, з очей біють блиски.

ДІВЧАТА:

На-четверо розкопана,
Розрита могила...
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?

КОЗАК *дуже поволі, з виразом, кожне слово відбиваючи, голосно, сам встає, підносить руки:*

Ех, як би то... (Павза)

Як би то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали б діти,
Мати б не ридала.

Завіса швидко спадає.

ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК

Широке небо на задньому пляні. На передньому — приставка П, що уявляє козацьку могилу. Могила на 1—1½ м. заввишки. Збоку ліс. Вимір могили залежний від висоти сцени. Чим сцена нижча, тим і могила нижча. Коли завіса підноситься, на сцені темнаво. Перед сценою стоїть рецитатор А, що проголошує слова вірша:

РЕЦИТАТОР:

За байраком байрак,
А там — степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий;
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи,
Співа, сумно співає:

Підчас слів „Із могили козак встає сивий, похилий”, — з-за могили (з-поза приставки П) підіймається по-

волі, поважно старий, сивий козак, одягнутий у повний козацький стрій, із шаблею з боку, з довгим списом у правій руці. Він іде повагом могилою догори, але до верха не доходить. Це можна так зробити, щоб козак ішов по сходах, що поставлені за приставкою.

Після слів „Співа, сумно співає“: козак починає низьким, і протяжним голосом, немов співаючи, відбиваючи виразно кожне слово, поважно проголошувати:

КОЗАК:

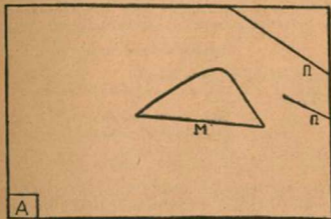
Наносили землі,
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.

Сумно зідхає. Маленька павза.

Нас тут триста, як скло,

Показує на могилу.

Товариства лягло,
І земля не приймає.

Маленька павза. Козак схилив голову. По хвилині підносить голову.

Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:

По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились,

Зідхає, схиляє голову, показує на могилу:

І отут полягли
У могилі заклятій...

Спирається на спис, голова схилена, теж смерта на спис, козак задуманий, сумний, зажурений. Рецитатор говорить:

РЕЦИТАТОР:

Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,

Козак прокидається з задуми, підносить голову й по волі йде на верх могили, стає на ній саме тоді, коли рецитатор говорить:

Став на сáмій могилі:
На Дніпро позирав,

Козак дивиться поперед себе, потім схиляє голову, закриває обличчя руками, як рецитатор каже:

Тяжко плакав-ридав,

(Козак схилює і тихо плаче).

РЕЦИТАТОР:

Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали.

Чути здалека крик півня. У цю мить козак робить крок наперед і щезає за приставкою П. За той час рецитатор А проголошує далі:

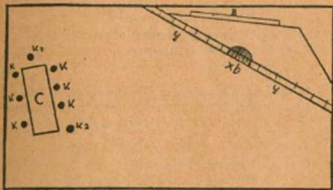
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

За сценою глибоке зідхання.

Завіса паде.

ЧЕРНЕЦЬ

Ця інсценізація належить до тяжких і вимагає дуже великої справності, зручності, а далі дуже треба вважати на те, щоб і рухи й танці не виходили поза межу природності. В танці Палія має бути легкість, бо хоч козак старший, але ж це — козак, військовий, його рухи мусять бути легкі. Так само легкість мусить бути в танці інших козаків. Одяг — звичайний, козацький, шапки, при боці шаблі. Рецитатор І. — поважний сивий козак у віці Палія. Бурсаки — з них буде видно тільки голови і трохи зверхнього, загнутого під шию одягу. Жінки, дівчата, чоловіки, що оточують Палія — у звичайних міщанських одягах, можуть бути і в народних строях.

СЦЕНА: Великий майдан ізбоку зліва, позаду — стіл (С). За столом ккккк — козаки. Вони творять хор рецитаторів. К₁ — це рецитатор-соліст (старий дід). К₂ — другий рецитатор-соліст (молодий-козак). Зліва, позад стола, теж приставка, з-поза якої заглядає 2—3 бурсаків. Зправа низький частокіл чч; Хв — хвіртка частоколу. За частоколом стіна монастиря з величезним вікном В. Крізь це вікно В видно все, що діється в келії.

Завіса підноситься: на сцені сидять за столом козаки. В їх руках куклі (коряки) з цивом. З-поза приставки на лівому боці сцени заглядають до козаків бурсаки. За сценою музика легко грає до танцю.

КОЗАК 1 *проголошує із сумом у голосі:*

У Києві на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване...
Не вернеться... *(схиляє голову).*

КОЗАК 2 *(весело, бадьоро):* А я, брате,

Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати *(не з коряка).*

ХОР РЕЦИТАТОРІВ:

У Києві на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стегає
І єдвабом застигає
І нікому не звертає.

Музика за сценою сильнішає, чотири, а то й шість козаків зриваються з місць і танцюють гопака з присідками весь час, як Кі виголошує:

КОЗАК 1:

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, цєбром-відром
Вино розливають;
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
А музика реве, грає,
Людей звеселяє.

КОЗАК 2 *(проголошує):* А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає:

(Бурсаки за приставкою підскакують до танцю).

Нема голій школі волі,
А то б догодила!..

Козаки вривають танець, бо здалека за сценою чути

шум, гамір людський. Старий козак відходить від стола й дивиться на кінець сцени. На сцену з поспіхом вриваються козаки й дівчата, щоб когось обступити. Все це в повному руху. Того, що його обступили, ще не видно.

КОЗАК 2

Кого ж то там з музиками
Люди обступили?

Усі козаки дивляться.

КОЗАК 1:

В червоних штанях оксамитних
Матією вулицю мете —
Іде козак. Ох, літа, літа! (*весело*)
Що ви творите? (*підносить голову*)
На то — теж
Старий ударив в закаблуки,

Появляється серед сцени старий, танцюючи, козак, сивий, за ним музики, що грають йому до танцю. Танець — жвавий.

Аж встала курява. Отак!
Та ще й приспівує козак:

Козак увесь час танцює, приговорюючи. Коло нього танцюють дівчата й козаки, але так, що старий козак усе на першому пляні танцює й до такту собі приговорює:

По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так,
Як би такі молодці
Посіяти мак, мак!
Дам лиха закаблукам.
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!
А вже ж тіі закаблуки
Набралися лиха-муки.
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!

Так приговорює аж до воріт Д. Коли він дотанцювує й уже має ставати:

КОЗАК 1:

Аж до Межигорського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами.

Тут старий козак пристає, повертається до товариства, низько кланяється товариству, потім повертається до брами, тричі стукає до неї й каже:

ПАЛІЙ: „Пугу! Пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!”

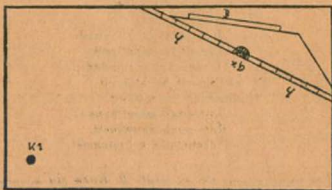
Поволі відчиняється брама. Старий козак входить за неї, брама повільно зачиняється. Підчас цього говорить:

КОЗАК 1:

Свята брама одчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
Навік зачинилась
Козакові.

На сцені темніє. Коли б цього не можна було зробити, то можна спустити завісу. В той час усі зі сцени виходять.

На сцені темно. Світло тільки в келії ченця. На сцені у півсмерку є тільки козак К1. Він стоїть у кутку сцени зліва.

КОЗАК 1:

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?

*Приглядається до вікна, немов пізнав, хитнув головою,
твердо:*

Семен Палій запорожець,
Лихом недобитий.

*Схилив голову, потім подивився вгору на келію, хит-
нув головою й говорить по невеличкій павзі:*

Ой, високо сонце сходить,
Низенько заходить, —
В довгій расі по келії
Старий чернець ходить.

В вікні видко, як Палій ходить по келії.

Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить у пригорі,
Та хоч пожуритись.

*Світло в келії починає темніти до слів: „Було в світі
жити. Ченця не видко.*

Іде чернець Дзвонкову
У яр воду пити,
Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити!

Чернець появляється в келії; в келії робиться ясніше.

Іде чернець у келію
Між стіни німії
Та згадує літа свої
Літа молодії;

*Чернець ходить по келії, усміхаючись, бере в руки
книгу:*

Бере письмо святе в руки,
Голосно читає:

ЧЕРНЕЦЬ — читає одним голосом, як читають у церкві
Псалом LIII:

Боже! Спаси, суди мене Ти по своїй волі!

Молюсь Господи, внуши їм уст моїх глаголи,
Бо на душу мою встали сильній чужії!..

Чернець задумується, перестає читати.

КОЗАК 1:

А думкою старий чернець
Далеко літає...

І тихнуть Божії слова;
І в келії, неначе в Січі
Братерство славне ожива.

*Обличчя ченця оживляється. Потім щось собі нагадує,
обличчя сумніше, говорить поволі:*

ЧЕРНЕЦЬ:

А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі... (павза)
Музика... (павза), танці... (павза)
і Бердичів... (павза).

Чернець здригається, на обличчі видно біль.

Кайдани брязкають... (павза), Москва...
(павза).

Дивиться перед себе, поволі, сумно:

Бори, сніги і... (павза), Єнісей... (павза),

Голова похилюється, на очах сльози.

КОЗАК 1:

І покотились із очей
На рясу сльози...

*Чернець нараз зривається, відходить від вікна, з келії
чути голосні його слова:*

ЧЕРНЕЦЬ:

„Бий поклони
І плоть старечу усмирай,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві (схлипує) не потурай:

Дуже поволі, кожне слово дуже виразно:

Воно тебе в Сибір водило,

Воно тебе весь вік дурило;
Приспи ж його, і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають — щоб ти знав...”

Чути в келії старече ридання.

КОЗАК 1:

І старець тяжко заридав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив...

Чути, як чернець важко сідає.

А потім сів і зажурився:

ЧЕРНЕЦЬ *із келії*: „Для чого я на світ родився?
Свою Україну любив?”

КОЗАК 1:

До утрени завив з дзвіниці

(дзвонить дзвін)

Великий дзвін. Чернець мій встав,

(чути, як встає)

Надів клобук, взяв патерицю,

*Крізь стіну видко буде тінь ченця, як він буде вбирати
клобук, брати палицю, христитися й відходити углиб келії.
Все це робитиме він уміру того, як Козак 1 буде проголошувати вірш):*

Перехристився, чотки взяв
І за Україну молитись

Світло гасне.

Святий чернець пошкандибав.

Завіса скоро спадає.

ГАМАЛІЯ

історична поема*) в інсценізації на одну відселону.

ОСОБИ:

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ — юнаки в упрощених козацьких одягах.

РЕЦИТАТОР ІЗ ГУРТУ — юнак.

КОЗАКИ-НЕВОЛЬНИКИ — різного віку, у знищених одягах.

ГАМАЛІЯ — запорозький отаман у силі віку.

ЗАПОРОЖЦІ — різного віку, в запорозьких одягах.

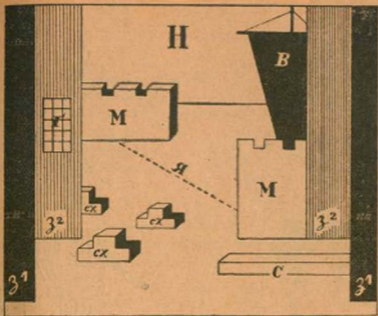
ТУРОК — сторож в'язниці.

СЦЕНА: З боків завісниці („З₁” — „З₁” „З₂” — „З₂”). На лівій завісниці („З₁”) — ґрата („Г”). Зліва — східці („СХ” — „СХ”), або пеньки. Зправа, зпоза завісниці („З₁”) висунений ступінь („С”). За ним, висунений зпоза завісниці („З₂”) шмат білого або сірого муру („М”). Зліва, у глибині сцени — шмат білого або сірого муру („М”), а за ним — блакитне небо („Н”).

З хвилиною, коли завіса розсувається, на сцені, освітленій зеленим світлом, сидять на східцях („СХ” — „СХ”) козаки-невольники (їх може бути три-чотири) в лапцюгах на руках і ногах. На ступені („С”) стоять рецитатори (їх теж може бути три) у вишитих сорочках і шараварах, підперезані крайками й у чоботях. Вони повернені обличчям до глядачів. Від муру („М”) ізправа до муру („М”) ізліва стежкою („Я”) ходить турок із рушницею на рамені.

---

*) Отамана Гамалії, що йшов би походом на Царгород, українська історія не знає. Бували в XVII. ст. полковники Гамалії, але ж отамана такого не було. Шевченко їм те собі вдумав. Та проте ця поема так історична, бо вона невичайно вірно змальовує один із козацьких походів на Туреччину, а метою — „слави добувати, із турецької неволі братів визволити!” Можна думати, що змальований у поемі похід відбувся у першій чвертині XVII. ст.

Костюми потрібні до інсценізації

Костюми потрібні до інсценізації

КОЗАКИ-НЕВОЛЬНИКИ сумовито виголошують:

Ой, нема, нема, ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати?
Не чуємо на чужині.

Сумно похитують головами, дехто важко зідхає. Дивляться на блакитне небо („Н”); почувши шум вітру за сценою, витягають до неба руки в ланцюгах і виголошують благаяють:

„Ой, повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу¹⁾,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

Вітер збиває на морю хвилі, козаки чують, як за сценою море хлюпоче, — тимто й радісніше, веселіше прохають:

„Ой, заграй, заграй, синієсьнке море,
Та під тими байдаками²⁾,
Що пливуть козаки, тільки мріють шанки,
Та на цей бік за нами³⁾!

Хоч і сподіються походу з України, бо підчас бурі за порожці звичайно вибиралися в похід, то не знають, чи саме на Скутару виберуться запорожці. Та куди не вибралися б запорожці, то все таки визволять когось із козаків, — тимто й підносять руки вгору, хто стоячи, хто навколішках — і благаяють:

„О, Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькою славу,
Почуємо, та й загинем!”

Опускають руки вниз, важко сідають на сідцях („СХ”). За сценою чути гуркіт громів, на сцену падають час до часу ясні світла блискавок.

РЕЦИТАТОР із гурту, на ступені „С”, оповідає:

Отак у Скутарі⁴⁾ козаки співали,
Співали сердети, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли⁵⁾.

ГУРТ *виголошує:*

Босфор⁶⁾ аж затряся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав,
І море ревнуло Босфорову мову⁷⁾,
У Лиман⁸⁾ погнало, а Лиман Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подав.

РЕЦИТАТОР, *після короткої зупинки:*

Зареготався дід наш дужий⁹⁾,
Аж піна з уса потекла.

ГУРТ *протяжним, глухим голосом:*

„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро¹⁰⁾?”

РЕЦИТАТОР: Загула Хортиця з Лугом:

ГУРТ *протяжним, глухим голосом:* „Чую, чую!”

РЕЦИТАТОР: І Дніпр укрили байдаки
І заспівали козаки:

ГУРТ *весело, мов співає:*

„У Туркені¹¹⁾, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Рєви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.
„У Туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусять¹²⁾, —
Їдем різать, палить,
Братів визволити!
„У Туркені яничари¹³⁾
І баша¹⁴⁾ на лаві.
Гой-ги, вороги!
Ми не маєм ваги¹⁵⁾!
Наша воля й слава!”

РЕЦИТАТОР *оповідає:*

Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує¹⁶⁾.

Попереду Гамалія
Байдаком керує¹⁷).

За сценою чути голосну громовицю, ясні світла блискавок падають раз-у-раз на сцену. Чути шум вітру й води.

ГОЛОС *здалека за сценою:*
„Гамаліє! Серце мліє!
Сказилося море...”

ГАМАЛІЯ *здалека за сценою:*
— „Не злякає!” —

РЕЦИТАТОР: І сховались
За хвилі, за гори.

За сценою чути свист вітру й шум води. Загрімло — й затихло.

РЕЦИТАТОР *оповідає:*
Дрімає в гаремі¹⁸), в раю Візантія¹⁹)
І Скутар дрімає; Босфёр клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то вие, —
Йому Візантію хочеться збудить.

ГУРТ *суворим голосом, у якому чути погрозу:*
„Не буди, Босфоре, буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана²⁰)?”

РЕЦИТАТОР *оповідає:*
Так море спинило
(Любило завзятих, чубатих словян²¹),
Босфор схаменувся. Туркени дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склеп²²) не дрімають
Козаки сердечи.
Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
Шум вітру й води за сценою.

КОЗАКИ-НЕВОЛЬНИКИ *прислухаються до шуму води й вітру, потім навколішках моляться, витягаючи руки вгору:*

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там, —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові!...”

Під час останніх слів цієї молитви, зправа, за муром („М”) появляється вітрило („В”). Світло в цьому місці сцени ясніє.

ГАМАЛІЯ за муром „М” ізправа:
— „Ріж і бий!”

Турок хоче стріляти в правий бік поза сцену, та нараз падає декілька стрілів, і турок паде убитий на землю. Козаки-невольники зриваються з місць, беруть зброю турка.

ГОЛОСИ за сценою:
„Мордуй невіру-бусурмана²³)!”

КОЗАК-НЕВОЛЬНИК:
„Хто такий?”

ГОЛОС за муром „М” ізправа:
„Гамаліє! Серце мліє:
Скутар скажешіє!”

ГАМАЛІЯ за муром „М” ізправа:
— „Ріжте! Бийте!”

Поза сценою чути брязк шабель, стріли рушниць і гармат, автім — гамір і крики.

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ на ступені „С” виголошує:
Реве гарматами Скутара,

Ревуть, лютують ворогі;
Козацтво преться без вагі. —
І покотились яничари.

Світло на сцені міняється — із зеленого стає жовте, потім синє. Козаки-невольники скидають ланцюги з рук та з ніг. На сцену вбігає зправа Гамалія з запорожцями, з піднесеними шаблями. На східцях („СХ”) — Гамалія з двома запорожцями розрубє козакам-невольникам ланцюги. Частина запорожців, що вбігла на сцену за Гамалією, біжить поза мур („М”) наліво, звідкіля чути брязк шабель. Два запорожці приносять зброю козакам-невольникам; козаки, діставши зброю в руки, цілують шаблі, рушниці та пістолі.

ГАМАЛІЯ до козаків-невольників, розбиваючи їм шаблею ланцюги:

— „Видітайте, сирі птахи,
На базар до паю²⁴)!”

Вибігає із озброєними козаками-невольниками наліво, поза мур („М”). Уся сцена в жовтому й синьому світлі.

РЕЦИТАТОР *оповідає:*

Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрищеної тії мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара-мати,
Козацької плати.

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ *гукає:*

Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!

РЕЦИТАТОР *оповідає:*

Темно всюди, як у будень, —
А свято чимале!
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика²⁵).

ГОЛОСИ *за сценою:*

— „Засвіtimo!”

Уся сцена заливається червоним світлом.

РЕЦИТАТОР *оповідає:*

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась
Витріщає очі,
Перепливі на допомогу
Зубами скрегоче.

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ *виголошує:*

Реве, лютує Візантія,
Руками беріг достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє²⁶).
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.

Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає²⁷).
Ніхто на світі не втече!
Вогонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шанками козаки
І насипають байдаки.

РЕЦИТАТОР із гурту, після короткої зупинки, виголошує:

Горить Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться, зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучі червоні гори-хвилі.

Після короткої зупинки оповідає далі:

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне — запорожці,
Пливучі, співають:

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ виголошує, мов співає:

„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Зібрав хлопців, та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару, —
Сидять брати запорожці,
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:

РЕЦИТАТОР із гурту вигукує:

„Браті, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А кўрені²⁸) килимами,
Оксамітом лрити!”

Далі виголошує оповідально:

Вилітали запорожці
На лан жито жати;

Жито жали, в копи клали²⁹⁾,

Гуртом заспівали:

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ *виголошує, мов співає:*

„Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

РЕЦИТАТОР *із гурту, після короткої зупинки, оповідає живо:*

Пливуть, співаючи; плыве
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів³⁰⁾ вітер віє,
А не женється Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець³¹⁾
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова³²⁾
Не кликнув в море на ралєць³³⁾.

Після короткої зупинки — виголошує далі спокійно:

Пливуть собі...
А із-за хвилі

Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

ГУРТ РЕЦИТАТОРІВ *радісно викликає:*

„Гамаліє! Вітер віє...
Ось-ось наше море...“

РЕЦИТАТОР *із гурту закінчує:*

І сховалися за хвилі,
За рожеві³⁴⁾ гори.

Завіса поволі закриває сцену.

ПРИМІТКИ:

¹⁾ Великий Луг — ліобічний низ над долиною Дніпром, понижче порогів, при впадінні ріки Конки; цей низ — поперерізуваний водами й бадками, зарослий очеретами — був добрий захист козакам-запорожцям;

²⁾ байдак — більше, довге й вузьке, козацьке судно;

²⁾ на цей бік за нами — щоб нас визволити; відомо, що козаків використовували бурю, бо тоді турки не сподівалися походу;

⁴⁾ Скутара (Скутар) — передмістя Царгороду (сходуці Туреччини) по азійському боці, відтате від міста проливом Босфором; там була фортеця (кріпость) і тюрма, де вказили козаків-невольників;

³⁾ чого снів не сказав, те досказували сльози;

⁶⁾ Босфор — морський пролив під Царгородом, він відділює Азію (передмістя Скутари) від Європи (місто Візантія); він буває дуже бурливий, тимто Шевченко порівнює його з сірим бугасм, бо ж бугай нездержливий, а піна — сіра;

⁷⁾ Чорне Море з ревом перейняло Босфорову мову, цебто — й воно стало неспокойне, бурливе;

⁸⁾ Лиман — широке, піском і замулом занесене, закінчення Дніпра при впадді до Чорного Моря;

⁹⁾ Дніпро — в наших піснях величають його дідом; вода його перепливаючи пороги, реве (у Шевченка — зареготанся) та піною бється (у Шевченка — потекла);

¹⁰⁾ Хортиця — острів на Дніпрі, осідок Запорозької Січі;

¹¹⁾ Туркени — у збірному значінні — турки;

¹²⁾ не для грабунку їхали козаки;

¹³⁾ Яничари — турецьке військо, дуже завзате, створене з християнських дітей, яких виховували у ненависті до всього християнського;

¹⁴⁾ баша або паша — військовий начальник; баша з яничарами стереже на корабельній лаві, щоб хто не напав на Туреччину;

¹⁵⁾ вага — вагання, хитання; не знаємо маги — знаємо, що робимо, чому пливемо на Царгород: воля і слава!

¹⁶⁾ море вітер чує — море нюхає, відчуває, що буде вітер;

¹⁷⁾ Гамалія — добрий отаман, — плинуть на ворота, він поперед, — плинуть назад, він позад пливе, — йде в найбільшу небезпеку;

¹⁸⁾ гарем — окреме мешкання жінок у турків; тут — у розкошах з жінками;

¹⁹⁾ Візантія — стара назва на Царгород (Константинопіль);

²⁰⁾ судтан — турецький володар;

²¹⁾ чубаті словини — запорозькі козаки, що носили чуби (оселедці) на голові;

²²⁾ склеп — склепіння, льох, тюрма;

²³⁾ бісурман (басурман або бусурман) — народна назва магометан; поганець, недовірок;

²⁴⁾ до пая — до поділу добичі; сірі птахи — соколи;

²⁵⁾ шашлик — бараняче м'ясо, перетикане салом; тут треба розуміти так: козаки — то не такі люди, що наче хлюдії закралась кудись, захопили десь трохи чогось і мовчки йдуть, щоб ніхто не бачив; козаки — хази, вони не вдовольються ніякими додатками (салом) до того, що найсмачніше (м'ясо); та, щоб їх хто не запідозрив, що вони вночі скриваються, то засвічують іще світло — запалюють Скутару;

²⁶⁾ пожежа передмістя Скутари пробудила місто Візантію, по другому боці Босфору; Візантія — лиха (зубами скрегоче), люта — перепливає Босфор, щоб дати підмогу Скутарі, але при самому вже березі — „на пожах в крові піміс...“; тут Шевченко представляє Візантію, місто, як людину (таке очоловічення чогось — звється по-вченому: персоніфікація);

²⁷⁾ серед пожару люди здаються чорними;

²⁸⁾ куренями звалися на Запоріжжі — казарми (іх було 37);

²⁹⁾ тут похід порівнюється з хліборобськими жнивими;

³⁰⁾ Дарданелі — морська вузлина (протока), що сполучує море Мармурове й Егейське;

³¹⁾ Чернець — то гетьман Петро Конашевич Сагайдачний (1614—1622), що добре задив туркам сала за шкуру своїми походами; він спалив торговельне передмістя Царгороду — Галату (Галіту); він не вмер ченцем, але похований в Києві у братському монастирі;

³²⁾ Іван Підкова — козацький ватажок із другої половини XVI ст., тоді, коли козаки, шукаючи для себе слави, ходили на Туреччину та на Молдавію; загинув у Львові 1578. р.;

³³⁾ Ралець — гостинець, який підносили панові кріпаки; тут — гостинець (дарунок) морю із турецьких трюнів;

³⁴⁾ бо раннім сонцем осяяні.

СЦЕНІЧНІ ПРИМІТКИ:

Барвисте світло зробити в такий спосіб: На лямпі накласти паперинку (бібушку), желатину, або целлофан — такої барви, якої світло потрібне. Коли ж лямпя має бляшану або дзеркальну накладку (рефлектор), тоді поставити перед лямпю рамку з текстури або дикти, вицвілену потрібної барви паперинкою, желатиною або целлофаном.

Шум вітру робиться у такий спосіб: Твердий картон або карту до гри прикласти одним кінцем до вуст і сильно дмухати. Залежно від того, як дмухати, вітер є дужчий або слабший. Можна теж зробити собі такий прилад, що передає шум і свист вітру.

Ось вам його рисунок: на дерев'яній рамі з дерев'яним валком, що крутиться, висять два шматки твердого полотна. Полотно не повисає легко, а обтяжене вишу шнурками. Коли обертати валок, він потирає полотно й воно видає такий голос, як шум вітру.

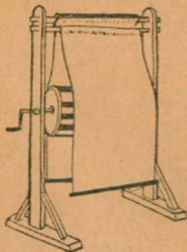
Шум води: Потирати дошку твердим, пом'якшеним папером. — Хлюпання води наслідують удари мокрою шматою у дошку.

Громи, громолиця: наслідувати їх можна, качаючи в дерев'яній скрині дерев'яні кулі.

Блискавки — наслідують світло електричної лампочки, що його пускаємо раз-у-раз у іншому куті сцени.

Голос іздалека — можна наслідувати відповідним вимовлюванням, або теж говоренням у халву чобота.

ОДЯГИ: рецитатори одягнені у вишиті сорочки, у шаравари, підперезані крайкою, та в чоботях. Старатися, щоб усі шаравари були одної барви.

Турецький одяг: На голові білий турбан з деленим верхом та деленими дентами навхрест. Жовтий жупан у зелені смуги, поверх білої або зеленої сорочки, з якої видно тільки рукави. Темно-зелена крайка в білі смісні смуги, вишита як полє. При крайці крива шабля. Довгі зелені шаравари. На ногах панчохи або шкарпетки темної барви й виступці з острогами. На рамені — рушниця.

Запорозький одяг: Чорна шапка з червоним верхом. Червоний жупан із синьою крайкою. При крайці — шабля. Сині шаравари й чоботи.

Гамалія: Поверх запорозького одягу — одягнений в контуш зеленої барви.

Козаки-невольники — в різнобарвних козацьких одягах.

Молитву козаків „Ой, нема, нема, ні вігру, ні хвилі” та „Наш отаман Гамалія” — можна й співати. Музику до тих слів на чоловічий хор уклад Микола Лисенко.

ГАЙДАМАКИ

ДІЄВІ ОСОБИ:

СТАРШИНА І.	ГАЙДАМАКА.
СТАРШИНА ІІ.	КОБЗАР.
СТАРШИНА ІІІ.	БЛАГОЧИННИЙ.
ЗАПОРОЖЕЦЬ.	ГРОМАДА.

Під дубом на середині сцени сидить кобзар. Задія декорація ліє, або одностайна зелена завіса. Кобзаря обступили з трьох сторін гайдамаки й козаки. Хто стоїть, а хто сидить. За сценою глухий гомін.

или з трьох сторін гайдамаки й козаки. Хто стоїть, а хто сидить. За сценою глухий гомін.

СТАРШИНА I:

Цитьте лишень! Здається, дзвонять.

СТАРШИНА II:

Та ні, то люди гомонять.

СТАРШИНА I:

Гомонять, поки лихи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з демеша швайку! Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину — треба зїсти; плачте, очі, хоч повилазьте бачили, що купували, — грошам не пропадать! А то думають-думають, ні вголос, ні мовчки, а лихи догадаються — от тобі й шик! Що там за рада? Чому вони дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

За сценою чути спів: „Гей не дивуйтесь добрій люди..”

СТАРШИНА III:

Справді, співа щось; піду, спиною.

СТАРШИНА I:

Не спиний! Нехай собі співає, аби не голосно!

КОБЗАР (*рецитує під далеке мурмурандум співу*):

„Ой, Волохи, Волохи!	Старого гетьмана!
Вас осталося трохи;	Будете панами,
І ви, Молдавани,	Та, як ми, з ножами,
Тепер ви не пани:	З ножами святими
Ваші господарі —	Та з батьком Максимом
Наймити татарам,	Цю ніч погуляєм,
Турецьким султанам,	Ляхів погойдаєм,
В кайданах, в кайданах!	Та так погуляєм,
Годі ж, не журіться,	Що аж некло засміється,
Гарно помоліться,	Земля затрясється,
Братайтеся з нами,	Небо западає...
З нами, козаками;	Добре погуляєм!”
Згадайте Богдана,	

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше.
А що б то з його за кобзар був, як би не Волох!

КОБЗАР:

Та я й не волох, так тільки: був колись у Волощині,
а люди й зовуть Волохом — і сам не знаю, за що.

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

Ну, та дарма: утни ще якунебудь! Ану, лишень про
батька Максима ушквар!

ГАЙДАМАКА:

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Спів за сценою вмовкає.

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли
має чим слухати, та й годі! У нас один старший —
батько Максим; а він як почує, то ще карбованця
дасть. Співай, старче Божий, не слухай його!

ГАЙДАМАКА:

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що:
не так пани, як піднанки, або — поки сонце зійде, то
роса очі, виїсть.

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

Брехня! Співай, старче Божий, яку знаєш, а то й дзвона
не діждемо, — поснемо.

ГУРТОМ:

Справді, поснемо: співай якунебудь!

*За сценою спів: „Гей гук, мати, гук...” Спів дуже далекий
і триває до кінця рецитації Кобзаря.*

КОБЗАР:

„Літа орел, літа сизий
Попід небесами, —
Гуля Максим, гуля батько,
Степами, лісами.
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята:
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й

[ушкварять,

Аж земля трясеться:
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Катá, не минає.
Отакий то наш отамаи,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море —

[скрізь битий шлях,

Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:

Йде Залізняк Чорним
[Шляхом,
За ним гайдамаки”.

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

Оце то так! Вчистив, нічого казати: і доладу, і правда.
Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі,
спасибі!

ГАЙДАМАКА:

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

ЗАПОРОЖЕЦЬ:

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він спі-
вав: щоб ляхи погані, скажені собаки, калялись, бо
йде Залізняк Чорним Шляхом з гайдамаками, щоб
ляхів, бачиш, різати...

ГАЙДАМАКА:

І вішать, і мордувать! Добре, їйбогу, добре! Ну, це так!
Далєбі, дав би карбованця, як би не прошив учора!
Шкода! Ну, нехай стара-визне, більше мяса буде. По-
боргуй, будь ласкав — завтра оддам. Утти ще що-
небудь про гайдамаків!

КОБЗАР:

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, —
поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу
тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слу-
шайте ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й...”

За сценою чути дзвони.

ГРОМАДА:

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?... ще раз... о!

КОБЗАР:

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідіть же ви та молігься,
А я доспіваю.

На сцені малий рух. Ті, що сиділи, чи лежали зриваються на ноги. Гайдамаки добувають ножі з-за халав, козаки і старшина шаблі з піхов. Кобзар сидить далше непо-рушно, із замерлою на струнах рукою. Входить благо-чинний в довгій чорній рясі, з піднесеним у руці хрестом.

БЛАГОЧИННИЙ:

— „Кругом святого Чигирина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать,
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пронадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться: карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... Горе! горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть, —
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острияничина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Ігул, що зиму замерзає, —

Богу не встане загатить
Шляхецьким трупом. Лях гуляє;
Нема Богдана — червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний, —
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: „Тяжко жити!
Я сохну, сохну...” Де Тарас?
Нема, не чуть, — не в батька діти!
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!”

*Гайдамаки та козаки підносять ножі й шаблі вгору
і гукають:*

ПЕРШИЙ: Нехай шляхта гине!

ДРУГИЙ: Беріть ножі!

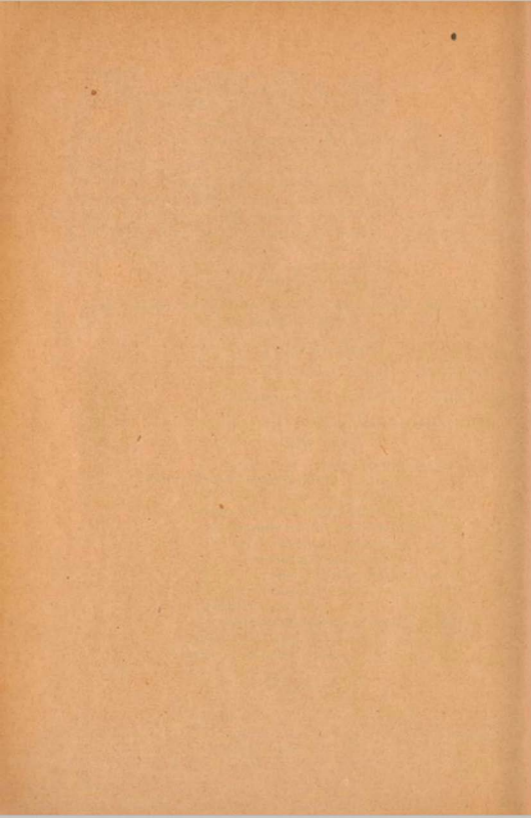
ТРЕТІЙ: Гине шляхта, гине!

ЧЕТВЕРТИЙ: Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару загієм!

ВСІ (*збірна рецитація*):

„Ой, Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови! Ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв, —
А цю ніч уцється; пекельнеє свято
По всій Україні цю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхецької крови. Козак оживе!
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокиньється доля; козак заспіва:
„Ні жиди, ні лиха!» В степах України —
Дай то, Боже милій — блисне булава!”

Завіса.

Пояснення до інсценізації і завваги для режисера

ПОЯСНЕННЯ ДО ІНСЦЕНІЗАЦІЙ

Подаємо нашим читачам вибір інсценізованих творів Тараса Шевченка.

Найважливіше завдання такої інсценізації, щоб і в того, що її виводить, і в того, що її бачить та слухає — викликувала в душі якісь зворушення, думки, почування й настрої, щоб вони могли поринути з головою в те, що містить у собі інсценізований твір.

Тимто для такої інсценізації треба дуже сумлінної підготовки, треба вдуматися в кожніське слово, що його сказав у своєму творі поет, треба схопити якнайдокладніше становище, умовини, що викликали в поета це слово, треба глибоко продумати, як його віддати це слово, яким рухом тіла (руки, голови), яким голосом яким виразом обличчя. І все це мусить бути дуже правдиве, бо найменше схиблення викличе не тільки незрозуміння, але й пераз сміх, чи глум...

Треба мати на увазі, що поет у не драматичному творі говорить багато від себе, описує, що коло нього діється, описує свої почування, висловлює свої думки про інших людей, про світ і т. д. Все це не — дія, що її проводить на сцені драматичний твір. У драматичному творі подія розвивається, одна дія йде за другою, ми бачимо у драматичному творі рух, безнастанні зміни. У творах описових, чи ліричних цього не буває. Там же важна річ — опис, там важні поодинокі хвилини, що можуть і не змі-

нятися, важні події, що відбуваються одночасно, при чому їх поет зазначає словами, не — дією. Отимто не така то легка річ якийсь описовий, чи чуттєвий твір перетворити в дію, в драматичний твір. І коли хто гадає, що кожну описову чи чутливу поезію можна інсценізувати — той помиляється. Отимто в нас нераз інсценізують такі твори, що до інсценізації не годяться, і не диво, що інсценізація погана, не має свого виховного значіння, не будить думок, не зворушує, не викликає ніяких почувань.

Для інсценізації треба вибирати тільки такі твори, де є дія, де є хоч трохи руху, щоби все те, чого ми домагаємося від драматичної поезії.

А далі — інсценізація таки ніколи драматичним твором не буде. Драматичний твір автор завжди докладно устійнює, пише його, маючи сцену перед очима, подає свої завваги щодо голосу, рухів, описує одяг, постать дієвих осіб, тощо. У творі, який ми інсценізуємо, всього того немає. Тут — велике поле для режисера, для тих, що беруть участь у інсценізації. Все те, що приписує драматичний автор для свого твору, інсценізатор мусить придумати сам. Там має вагу — воля автора, тут усе мусить попридумувати той, що виводить інсценізацію. І коли кожний драматичний твір вимагає, щоб у нього сильно вдуматися, щоб вивести якслід, то інсценізований твір вимагає ще більшої праці, вимагає, щоб дуже глибоко вдуматися в усе, про що поет говорить, і самому вже віддати все, що в поезії міститься: і місце, і становище, й умови, серед яких щось проходить, і одяг, і голос, і рухи. І як у драматичному творі режисер зв'язаний увагами автора, так у другому його нічого не в'яже, він має перед собою слова поета, й до них мусить усе потрібне додумати. Воно для того, хто виводить інсценізацію, може вигідніше, але ж і небезпечніше, бо все залежить від того, як інсценізатор зрозумів ролі, а зрозуміти міг хибно: з найповажнішої справи може зробити щось недотепне. З цього ж виходить, що тут потрібно дуже великої самостійної праці, треба дуже багато думання.

Ще одне. Є твори, що тільки в якійсь одній частині мають дію, в іншій — опис. Без опису — вони, виведені, не будуть зрозумілі. Те, що в драматичному творі роблять кудіси, та що в ньому вив'язується з самої дії — в інсценізації робить — рецитатор, чи декляматор, який чи збоку сцени виголошує описові частини поезії, чи перед завісою, чи на переді сцени стоячи. Треба мати на увазі, що

рецитатор до гри не належить, він її — вводить, він — пояснює, він — виголошує слова постові, а не грає. Тимто, хоч і перебраний в одягу, приспособленому до змісту поезії, рецитатор не повинен надто вживати рухів (краще їх зовсім не вживати!), а віддавати думки поета тільки голосом і виразом обличчя й очей! Тільки ж він із грою мусить бути тісно зв'язаний, мусить додивлятися, щоб його слова збігалися з рухами тих, що виконують те, що він виголошує. Коли цього не буде, вражіння від інсценізації пропаде.

З того, що ми вище сказали, виходить ясно, що одної якоїсь, тільки такої, а не інакше придуманої інсценізації якогось поетичного твору бути не може. Відповідно до того, як хто схопив поезію, як її зрозумів, як собі уявляє ціль цієї поезії, можна зробити інсценізацію. Для одного твору може їх бути кілька, а то й кільканадцять. Тут найважливіше, щоб вони віддавали те, що поет уклав у свою поезію, щоб глядач таке мав вражіння, яке б мав, коли б сам собі прочитав поетовий твір і в нього вдумався.

ЗАВВАГИ ДЛЯ РЕЖИСЕРА

І. Р е ц и т а ц і я (деклямація, проголошування):

Не всі твори годяться для виголошування (рецитування): Тимто треба вміти підбирати відповідні тексти (слова твору: вірша, оповідання й т. д.). Підбираючи їх, треба знати, що дуже гарно можна виголошувати тільки такі твори, де є різноманітні поетичні картини, де змінюється ритміка (цебто — чергування наголошених і ненаголошених складів), де видко різні протистави, де є сильно драматичні образи, слова, й т. п. Ще одне. Не треба думати, що ритм є тільки в віршованих творах, на нього треба звертати увагу і в творах, писаних невіршованою мовою.

Коли вже текст до рецитації підшукаємо — тоді треба добре пізнати його ритміку, а далі наголоси. Все можна собі відразу зазначити.

Після цього треба дуже докладно вчитатися в сам текст: треба раз-у-раз себе питати, що письменник хотів сказати в цілому тексті, що в поодиноких його частинах, що хотів висловити тими словами, яких ужив. Все це, так сказати б, ввідна праця над текстом, щоб пізніше легше

було обхопити весь твір. Коли це все вже зроблено, тоді шойно можна забиратись вивчати твір напам'ять. Завчаємо відразу цілість. Так виходить легше. Завчати краще на-голос, хоч декому легше спершу вчитися потихо. Як учитися, то треба звертати увагу на те, щоб не „проковтувати“ поодиноких слів, головню ж не можна „зідати“ кінця поодиноких слів. Щоб цього навчитися, треба декілька разів читати текст шепотом. Тоді всі слова виходять повно, глухі звуки в вимові набирають тоді дзвінкості, не гинуть у вимові („ніж“ вийде „ніж“, а не ніш; „парубка“ вийде — „парубка“, не — парупка).

Вивчений текст виголошуємо перед собою самим, прислухаючись до свого власного голосу. А тепер цей текст „різьбимо“ голосом, це зн.: одні частини виголошуємо тихіше, другі голосніше; одні швидше — другі повільніше; в деяких місцях видержуємо павзи, при деяких словах підносимо голос; іноді виголошуємо їх так, наче б говорили до когось здалека, то знов так, наче б ми собі що пригадували або говорили з кимсь іншим, а той хтось інший нам відповідає. Це й є „різьба“ тексту.

Та різьба ще не остання праця. Вирізьблений текст треба собі так засвоїти, щоб він виходив у рецитації природний. Тимто й деякі місця треба буде в останньому виконанні голосом відзначувати, підкреслювати, інші ж, нераз і дуже гарні, притишити, бо цього вимагає цілість твору. Все це торкається рецитації загалом. Особливо ж, коли виголошує одна особа. Коли ж іде рецитація гуртом, то тут ще треба ще дещо доповнити. Про це говоримо далі.

2. Кому братися до рецитації?

Не кожний може рецитувати. Навіть, хоч і має гарний, і рівний, і милозвучний голос. Бо до того, щоб рецитувати, треба мати здібність, хист: а) вжитися в якийсь текст, а далі б) вміти його передати голосом.

У нас є багато людей здібних до рецитації. А проте не всі до рецитації годяться. Про те, кому до цього братися, говорити не будемо, бо тут на те не місце. Досить буде, коли скажемо (маючи на увазі ті дві справи, про які ми щойно сказали): хай рецитують такі, що мають дзвінкий, милозвучний, рівний голос, що є музикальні, мають почуття ритму. Коли це жінки, то краще вибирати такі, що говорять (не конче співають) альтовим голосом. З чоловіків, хай це не будуть дуже низькі басы. Голос рецитатора по-

винен мати гнучкість, а в низьких басів такої гнучкості немає. Важне, щоб голоси не були хрипкі, дерев'яні, мертві.

Важний для рецитаторів віддих. Що треба віддихати носом, це — зрозуміле. Але, коли маємо виголосити більше слів заразом, тоді віддиhaємо так, що повітря втягаємо не до самих грудей, а нижче — там де перенню (тоді шлунок твердне). Це зветься глибокий віддих. Добрий він тим, що при ньому завжди стане голосу для виголошування. Але треба вміти це робити, щоб ніхто й не запримітив, а то виїде соніт, а в найліпшій випадку — зідхання.

Дуже важна річ, сама вимова, щоб вона була добра, правильна, українська. Тимто ясно, що до рецитацій не можна брати таких, які кажуть замість „мална“ — „мавна“, а замість „риба“ — „гиба“, не вміють говорити „р“, шепелявлюють, захлистуються й т. д. А далі треба додивлятися, щоб кожний звук виходив повний, щоб „а“ було „а“, а не „о“, „о“ — „о“ а не „у“, „е“ — „е“, а не „и“, і навпаки, щоб один звук не зливався з другим. Таксамо не сміють зливатися слова, а кінце мусять виразно виходити.

Уста треба складати більш-менш так широко, як при співі.

А далі рецитатор повинен знати, що він говорить мусить передавати грою обличчя й особливо очей. Рухи його повинні бути дуже обмежені. Вони не сміють бути гостро зазначені, а тільки легко. Поставка рецитатора повинна бути свободна, але ж при тому поважна.

Щодо гуртових рецитацій, то крім сказаного вже, треба замітити, що найкраще й найлегше рецитувати одним голосом — унісоно. Осягнути це можна хором, голосно зачитуючи текст.

До вивчення напам'ять переходимо тут після всіх тих заходів, що їх робимо при виголошуванні одинцем. При гуртових рецитаціях рухів зовсім не буває. Гра обличчя незаметна. До гуртових рецитацій не кінце треба підбирати людей із одним голосом, цебто, не кінце, щоб були самі альти, басы, чи тенори, важне тільки, щоб всі говорили одним голосом. Гуртові рецитації можна теж виконувати нераз і на два голоси, а то й на чотири, шпр., одні будуть тенори, другі — басы, а то й цілий хор. Можна нераз робити так, що в гуртовій рецитації один якийсь рецитатор вибивається, а решта йде за ним. Але тут треба вже дуже досвідного режисера, тимто краще цього не робити.

3. Сцена, інсценізація.

Інсценізації бувають звичайно короткі. Отож, щоо вони зробили вражіння, треба багато уваги присвятити самій сцені. Передовсім — декораціям. Вони мусять бути прості, нескладні, уклад барв повинен бути такий, щоб вони при світлі не зливались. Тимто треба оминати темні барви, не треба їх загусто розмішувати. Кожний предмет на сцені мусить мати своє добре підшукане та визначене місце. Бо в коротких інсценізаціях це має більше значіння, ніж деінде.

Так воно і з костюмами. Треба їх усе добре випробувати, укласти, не перебачити нічого, навіть і найменшої дрібнички.

Дуже важна справа в інсценізації — це світло. Зміна світла, гра світла, тут має велику вагу. Тимто треба придумувати, в наших умовинах наших домашніх театрів, такі способи, що робили б можливою зміну світла. Дуже простим способом можна змінити світло, накладаючи барвисті лампіони, найкраще чотиристинні, які можна з-поза сцени обертати шнурком. Або просто так зробити, щоб можна було доповнити звичайне світло ще барвистими світлами. Можна це досягнути так, що на двох одна за одною листвах можуть посуватися з допомогою шнурка. Але тільки тоді, коли світло, шпр., лампа, буде мати дротяну, чи іншу завіску, що її можна буде разом із лампою пересувати. Але це все мусить бути заздалегідь приготоване.

Накінець годиться ще сказати, що кожна інсценізація мусить мати свою міру швидкості (темпо), має вона свої павзи, — свої хвилини, коли дія пливе бисто, рвучко, як гірський потік, то знову поважно, як подільська річка. Тимто треба ці хвилини завжди видержати: не спускати зарано завіси, не виходити повільно із сцени, чи на сцену, коли маєте вийти швидко й гостро.

Взагалі, треба уважати на кожний крок дії, не забувати, не переплутувати нічого. Бо навіть одне слово сказане не так, може весь успіх збавити.

В. К.

Реферати

Бачив Тарас, як то панські та жидівські діти вчать, або як у церкві дяк читає — і він дуже хотів навчитися читати й писати. Бути письменним — це ж найбільше людське щасття! — думав малий Тарас. А мав він великий талант до науки та до малярства. Одначе не знав, що кріпакам доступ у школу зачинений!

Мужикові не треба науки! Вчений мужик не захоче робити панщини — говорили дідичі та не допускали українців — селянських дітей — до шкіл.

Тарас думав, що великого щасття допався, як пішов на науку до дяка. Тоді вмер йому батько. Одинадцятилітній хлопчина остався круглим сиротою. З батьківської хати мусів забиратися. На короткий час пішов жити до свого діда.

Наука в дяка не те, що тепер у школах. Дяк учив просто читати з псалтиря, а все був п'яний. Більше бив, як учив. Хоч як гірко, але Тарас таки вивчився читати. Помагав дякові й за те даром жив на дяківці. Часом дістав і шматок хліба від добрих людей. Та з дяком п'яницею не міг видержати. Втік на друге село до церковних малярів, бо мав охоту й до малярства. Та вони не вчили хлопця малювати, а тільки казали носити воду. Тоді покинув їх Тарас. Найнявся у громадського пастуха помічником — завертати худобу. „Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом” — розказує він. Та думки про науку так його обхопили, що часом сидів задумавшись, а ягнята блукали полем. Тож прогнали Тараса скоро з цієї служби. Знову пішов на мандрівку, стрінув уже ліпшого маляря, та той боявся держати в себе кріпака без дозволу пана.

Тоді пішов Тарас у село Вільшану до дідича по дозвіл на науку. Пан не дав посвідки, тільки задержав Тараса в себе на безплатну та безконечну службу. Куди їхав дідич Енгельгардт, туди з ним і його служба. Отже й 16-літній Тарас мусів покинути Україну, бо дідич товкся по чужих краях, пропиваючи гроші, запрацьовані його кріпаками.

Ще з України виніс Тарас деякий досвід: кріпацтво навчило його любити волю. А через побої п'яного дяка став оборонцем покривджених. Та нема злого, що не вийшло б на добре. Виїзд з України показав Тарасові широкий світ та навчив любити свій рідний край,

свою Україну. Памятав усе життя, що батько дав його в науку, щоб не пішов у світ неграмотний.

З паном їздив у Вільно, Варшаву та Петербург.

Там усе тужив за рідною країною, за рідною мовою.

Мав більше вільного часу, тож почав рисувати, хоч не раз за це висікли його різками. Та одного разу пан побачив його малюнки й подумав, що йому буде з кріпака більший прибуток, як навчить його малювати. Так опинився Тарас у доброго маляря в Петербурзі. Вже тепер міг робити Тарас те, до чого мав велику охоту: рисувати й малювати. Почав рисувати все, що бачив і що памятав з України. Тепер міг часом у вільній хвилині вийти на місто. Заходив у міський сад і там малював усякі пам'ятники та дерева. При малюванні познайомився з земляками-українцями. Це були студенти, що вчилися по високих школах у Петербурзі.

І ось цим землякам, як Сошенкові та іншим, завдячує Тарас дуже багато. Це були вільні люди, вчені, та бачили, який лад на світі. Вони ж зараз помітили, що Тарас — це талановита людина та знали, що Україні буде із Шевченка чималий пожиток. Так щож, — тепер він кріпак, залежний у всім від свого пана. Сьогодні пан держить Тараса при собі, а завтра, як щось йому не вподобається, готов його чи продати, чи відіслати знов на село.

Що ж тут робити? Тарасові треба поступати у найвищу школу, в академію, — а кріпаків туди не приймають! Зібралися земляки на раду. Скликали ще й інших знайомих українців і постановили таке: Треба викупити Тараса з неволі. Тільки як це зробити? Грошей в них нема. Спитали пана. Пан зараз додумався, в чім діло і за кріпака зажадав багато грошей. Рада в раду — й діло так уладнали: Один добрий маляр вималював портрет славного російського поета Жуковського. Цей образ продали, пускаючи його в лотерію. Таким робом зібрали 2.500 карбованців. На той час були це дуже великі гроші. Ось тепер пан сховавши гроші, підписав посвідчення, що вже немає ніякого права до Шевченка.

Тарас міг уже спокійно вчитися, бо став свобідним чоловіком, от таким, як ми тепер.

Бачив Тарас, як то панські та жидівські діти вчать, або як у церкві дяк читає — і він дуже хотів навчитися читати й писати. Бути письменним — це ж найбільше людське щасття! — думав малий Тарас. А мав він великий талант до науки та до малярства. Одначе не знав, що кріпакам доступ у школу зачинений!

Мужикові не треба науки! Вчений мужик не захоче робити панщини — говорили дідичі та не допускали українців — селянських дітей — до шкіл.

Тарас думав, що великого щасття допався, як пішов на науку до дяка. Тоді вмер йому батько. Одинадцятилітній хлопчина остався круглим сиротою. З батьківської хати мусів забиратися. На короткий час пішов жити до свого діда.

Наука в дяка не те, що тепер у школах. Дяк учив просто читати з псалтиря, а все був п'яний. Більше бив, як учив. Хоч як гірко, але Тарас таки вивчився читати. Помагав дякові й за те даром жив на дяківці. Часом дістав і шматок хліба від добрих людей. Та з дяком п'яницею не міг видержати. Втік на друге село до церковних малярів, бо мав охоту й до малярства. Та вони не вчили хлопця малювати, а тільки казали носити воду. Тоді покинув їх Тарас. Найнявся у громадського пастиуха помічником — завертати худобу. „Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом” — розказує він. Та думки про науку так його обхопили, що часом сидів задумавшись, а ягнята блукали полем. Тож прогнали Тараса скоро з цієї служби. Знову пішов на мандрівку, стрівнув уже ліпшого маляря, та той боявся держати в себе кріпака без дозволу пана.

Тоді пішов Тарас у село Вільшану до дідича по дозвіл на науку. Пан не дав посвідки, тільки задержав Тараса в себе на безплатну та безконечну службу. Куди їхав дідич Енгельгардт, туди з ним і його служба. Отже й 16-літній Тарас мусів покинути Україну, бо дідич товкся по чужих краях, пропиваючи гроші, запрацьовані його кріпаками.

Ще з України виніс Тарас деякий досвід: кріпацтво навчило його любити волю. А через побої п'яного дяка став оборонцем покривджених. Та нема злого, що не вийшло б на добре. Виїзд з України показав Тарасові широкий світ та навчив любити свій рідний край,

свою Україну. Памятав усе життя, що батько дав його в науку, щоб не пішов у світ неграмотний.

З паном їздив у Вильно, Варшаву та Петербург.

Там усе тужив за рідною країною, за рідною мовою.

Мав більше вільного часу, тож почав рисувати, хоч не раз за це висікли його різками. Та одного разу пан побачив його малюнки й подумав, що йому буде з кріпака більший прибуток, як навчить його малювати. Так опинився Тарас у доброго маляря в Петербурзі. Вже тепер міг робити Тарас те, до чого мав велику охоту: рисувати й малювати. Почав рисувати все, що бачив і що памятав з України. Тепер міг часом у вільній хвилині вийти на місто. Заходив у міський сад і там малював усякі пам'ятники та дерева. При малюванні познайомився з земляками-українцями. Це були студенти, що вчилися по високих школах у Петербурзі.

І ось цим землякам, як Сошенкові та іншим, завдячує Тарас дуже багато. Це були вільні люди, вчені, та бачили, який лад на світі. Вони ж зараз помітили, що Тарас — це талановита людина та знали, що Україні буде із Шевченка чималий пожиток. Так щож, — тепер він кріпак, залежний у всім від свого пана. Сьогодні пан держить Тараса при собі, а завтра, як щось йому не вподобається, готов його чи продати, чи відіслати знов на село.

Що ж тут робити? Тарасові треба поступати у найвищу школу, в академію, — а кріпаків туди не приймають! Зібралися земляки на раду. Скликали ще й інших знайомих українців і постановили таке: Треба викупити Тараса з неволі. Тільки як це зробити? Грошей в них нема. Спитали пана. Пан зараз додумався, в чім діло і за кріпака зажадав багато грошей. Рада в раду — й діло так уладнали: Один добрий маляр вималював портрет славного російського поета Жуковського. Цей образ продали, пускаючи його в лотерію. Таким робом зібрали 2.500 карбованців. На той час були це дуже великі гроші. Ось тепер пан сховавши гроші, підписав посвідчення, що вже немає ніякого права до Шевченка.

Тарас міг уже спокійно вчитися, бо став свобідним чоловіком, от таким, як ми тепер.

„Воля, воля! — Я вільний, мов птах!“ — кричав із радості Тарас, влітаючи в кімнату своїх знайомих. — „От спасибіг вам, земляки, що допомогли визволитися із кріпацької неволі!“

Шевченко мав 24 роки, як визволився з кріпацтва. Тепер побачив він, що значить свобода, як то живуть люди на волі, не чуючи за плечима економської нагайки. Та разом із тим відчув він усю кривду та тяжку неволю закріпощених селян. Найгірше те, що селяни чули тягар, а не знали, хто наложив його на їх плечі та як його збутися. А дідичі говорили, що панщина буде до кінця світу...

Селяни гнули спину та мовчали. А в світі так водиться, що хто мовчить, то знак, що йому добре живеться. І що ж тут робити? Почав Тарас шукати правди в книжках. В одній давній книжці, яка звалася: „Історія України“, найшов вістку, що не все була панщина. Як Хмельницький визволив із козацтвом Україну, пропала й панщина. Аж під московською владою завели пани нову панщину.

Із цієї книжки навчився Тарас дуже багато та все її держав коло себе. Як читав про вільне життя інших народів, думав собі: І мій український народ міг би жити на волі, свобідно, як би не та люта панщина... Треба з нею поборотися!

І тут побачив вперше Тарас, що в світі йде боротьба не тільки кулаком, чи шаблею, а то й пером та чорнилом. Учені люди, що зветься письменниками, пишуть такі твори, вірші, чи повістки, а всі люди читають та навчаються з того. А почув Тарас в собі силу — писати вірші. Оцими віршами хотів він пробудити український нарід зі сну. І посторонні люди, читаючи його вірші, бачили, як страдає український нарід у панщинній неволі.

„У тій хатині, у раю, я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи й помолитись не дають,
Там матір добрую мою ще молодую у могилу
Нужда та праця положила. Там батько плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі), не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи, носити воду школярям,
Брати на панщину ходили, поки лоби їм погодили“.

Ті його вірші, зібрані у книжечці, що зветься „Кобзар” і яка появилася 1840 року, цебто сто один років тому, ішли з рук до рук, із села до села; там падали вони, наче дощ у посуху, у змучені, зажурені серця людей. Хто тільки був письменний з-поміж українців, кожний читав їх та очі йому отвіралося. Там, у тій невеличкій книжечці, списана вся кривда українського народу. Та питає дехто: — І що ж з того писання? Чи воно помогло?

— Скажемо ще раз: Так, помогло, бо всім отворило очі на панщину, а селян будило зі сну! Одному тільки Шевченкові пошкодило. Бо між його віршами було кілька „революційних”, як ось: „Сон” та „Кавказ”.

В них розказав Шевченко, як то московські царі нищили Україну, та закріпостили її. Крім того увійшов він у тайне товариство, що звалось „Кирило-Методієвське Братство”. Там його члени врадили, що треба чим скорше скинути панщину та завести в Україні новий лад. При тім перевідали, що й цар хоче, щоб була панщина. Тож треба самим українцям боротися з панщиною, не ждати помочі ні від кого. Коби хоч Україну визволити з неволі — оце було б гарно! Бо інші народи російської держави вже самі собою журяться; одні тільки українці досі спали. Україна нехай буде собі окрема республіка — сказали товариші. А тоді наше селянство дістане свободу...

Ці щирі слова підслухав один москаль. Він післав донос на поліцію, що мовляв, студенти хотіли б збунтувати Україну та визволити її з царської неволі. Зараз царські посіпаки поарештували всіх членів товариства між ними й Шевченка. Як ще знайшли вірші Тараса, сказав цар: „Шевченко — це дуже небезпечний чоловік! Його треба в Сибір загнати!” І Шевченка засудили на вічне заслання. Читати й писати Шевченкові строго заборонили, так дуже боялися вороги тих його українських віршів.

І чому ж цар, що мав стільки війська та поліції, так боявся одного українця?

Цар боявся, що Україна, читаючи Шевченкові писання, захоче відділитися від Московщини, знаючи, що „в своїй хаті своя правда і сила і воля”. Московщина без України не мала б ніякої сили. Звідки цар дістане

грошей, як не з багатї України? Отже бачимо, як Шевченко терпів не за себе, бо він нікого не вбив, щоб за те йти навки на заслання, а терпів за Україну.

Як Шевченка судили, то він не відкрісав своїх віршів, не відкликав ні слова і не просив у царя ласки для себе. Казав сміливо, що в Україні бачив страшну, люту кривду, бачив знущання над мужиками. І за те, що хотів добра для України, його не помилували.

Так з одної неволі попав Шевченко в другу, ще страшнішу. На далекій чужині, в дикій пустині, де не було ні травиці, ні дерева, тужив Шевченко за Україною. Він писав:

„І на гору високою виходжу, дивлюся,
Згадаю Україну, і згадать боюся!
Так день — і тиждень так минає.
І може, друже мій, отак
Минуть найкращі літа...
Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь.
Та не клену долі, тільки Господа благаю:
Не дай Боже в чужім краю згинуть у неволі...”

Там тратив Тарас марно свої молоді літа, своє здоров'я й силу. До того ще часто його карали. А все на те, щоб у нього пропала охота писати вірші проти панщини.

Та знав Шевченко, що він терпить за свій нарід, за його рідну землю. Бо вже найбільше доглядали москалі, щоб він нічого не писав. І справді, за 7 років Шевченко не написав ні одного вірша, так уважно його стерегли. Знав і те Шевченко, що за його тяжкі муки колись прийдуть краці дні для України.

Товариші Шевченка думали над тим, якби його визволити із неволі. Та цар і чути про це не хотів. Він бажав, щоб Шевченко вмер на чужині, щоб Україна забула зовсім, що був колись якийсь Тарас Шевченко. І хто знає, якби було сталося. Та на щасття для України — вмер цар Микола I.

Є такий звичай, що новий цар, вступаючи на престіл, зменшує, або дарує засудженим наложеному давніше

кару. А ще до того по кримській програній війні стало в Росії наче трохи легше жити, хоч не всім. Знову почали знайомі клопотатися за визволення Шевченка. Та цариця-мати пригадала його вірші і не згодилася. Аж на другий спис освободжених попався якимсь чудом і Шевченко. По десятилітній тяжкій неволі 1858 р. почув він себе знову вільним. Та що з того? На Сибір пішов здоровий, кремезний, молодий, а в неволі постарівся. Із неволі повернувся сивим, пригнобленим дідом.

Хоч утратив здоров'я, та не стратив завзяття! Вертаючись з неволі, думав: „Ось тепер знову розпочнемо боротьбу за волю! Панщина мусить пропасти!“

І знову писав вірші такі гарячі, як і давніше, та знову лаяв царів за Україну:

„Не жди сподіваної волі.
Вона заснула. Цар Микола
Ї приспав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Тай заходиться вже будить!“

Жив тепер у Петербурзі і то під поліційним доглядом, бо в Україну не дозволено йому вернутися. Малював, читав і писав, а при тім журився долею рідного краю. Щоб легше українські діти вивчити грамоти, зложив для них маленький буквар.

Вкінці діждався дозволу виїхати на Україну, за якою так тужив. Відвідав рідні сторони та побачився з ріднею. Ця поїздка не розвеселила його, бо не бачив добра в Україні. Та вдалося Тарасові хоч свою рідню викупити з кріпацтва. Знав, що стільки селян ще гірко бідує на пащині, а допомогти він їм не всилі. І це боліло його. До того ще й захворів. Бачив, що прийдеться вмирати, бо царська неволя зломила всю його силу. Та Україна ще воскресне! І панщина вже скоро мусить пропасти...

„Треба лаштувати вози в далеку дорогу на той світ...“

Ранком 10 березня 1861 р. вмер Тарас на чужині. А тиждень по його смерті скасовано панщину... Разом

прийшли на Україну дві вісті — одна радісна — про знесення кріпацтва, друга сумна — про смерть Тараса Шевченка.

Шевченкове життя — це безупинна боротьба. За 47 літ життя був він 24 роки кріпаком, 10 літ у неволі, 3 роки під поліційним доглядом, а мав тільки 9 років свободного життя!

У своєму „Заповіті” — пише Шевченко, щоб поховали його над Дніпром. Так і сталося. На горі біля Канева стоїть Шевченкова могила. Туди щороку приходять багато українців, щоб спомянути „не злим, тихим словом” батька Тараса.

А вислухавши і розійшовшись додому загляньте ще й до його „Кобзаря”. А тоді скажіть:

Чи є за що пошанувати Тараса Шевченка?

Нехай же не буде в нас ні одної хати без Шевченкового „Кобзаря”!

Хоч Тарас давно вмер, а його слова й пісні скрізь по Україні читаються і співають їх.

Бо писав він не тільки для тодішніх українців, але й для нас усіх, для „живих і ненароджених земляків своїх...”

Б. ДАН.

БОРЕЦЬ ЗА ПРАВДУ І ВОЛЮ

Кожного року, в місяці березні святкує весь український нарід велике, незвичайне свято: роковини народження й смерті Пророка України — Тараса Шевченка.

Хто ж такий Тарас Шевченко? — спитаєте зараз діточки.

Отут сьогодні й розкажемо коротенько про Нього — хто Він і чим Він великий для українського народу.

*

Важкі часи настали в Україні, коли впала наша козацька держава, коли не стало гетьманів, а козацьку Запорізьку Січ на Дніпрі зруйнувала цариця Катерина. На вольній донедавна українській землі запанувала неправда й неволя. Царські вельможі й „ляшки-

панки" відібрали людям землю, а їх самих зробили кріпаками. Люди перестали бути вольними і разом із своєю землею стали власністю панів-дідичів. У поті чола від світанку до ночі мусіли працювати на панщині, а панські наставники лайкою й побоями знущалися над народом. А діточки малі виростали безпросвітні, мов бурян у полі. Пани позамикали школи й гнали дітей разом з батьками на панщину.

Отак українському народові серед горя й знущань минали довгі літа. Лиш старі люди — дідусі, що тямали вольні, козацькі часи, розказували тайком про минулу славу.

В отакій важкий для України час народилося 9-го березня 1814 року в бідній, сільській, кріпацькій хаті, в селі Моринцях, звенигородського повіту на Київщині, маленьке дитя-хлопчина. Батьки дитини звалися Шевченки й дали вони хлопчині імя Тарас. Коли минав йому другий рочок життя, переселились Шевченки з усією сімєю до села Кирилівки. А була це сімя немаленька: батько Григорій, мати Катерина, Тарасик, три сестрички, два братчики і дідусь Іван. Цебто всіх дев'ятеро було.

Та й гарно було в Кирилівці. Коло хати розкішний цвітник, стара, кріслата верба, за хатою садок, а там левада, засіяна цвітками, а через леваду вється річенька. Тут і виростав малий Тарас. Піклувались ним добра мати та й старша сестра Катерина. І не знав Тарасик, що злидні й горе. А найбільше радісні для Нього хвилини були в неділю, коли людей на панщину не гнали і всі були в хаті. Тоді вже Тарасик не відступався від діда Івана. Він же так чудово розказував про славне минуле, про те, що діялося колись в Україні. І збиралися тоді довкруги дідуся і Тарасик і сестра Ірина і брат Микитка та й усі хатні. І розказував дідусь про те, як вороги руйнували Січ, як людям землю відбирали, як ляхи над народом знущалися та й про гайдамаків славних, що зі свяченими ножами на катів повставали й про отаманів Гонту та Залізняка, що карали ляхів за кривди народу. І про високі могили, в яких спочивають борці за правду й волю. Слухав Тарасик пильно дідусевих оповідань, що аж йому по-ночі снились ці могили та й славні лицарі-запоріжці.

Отак серед забав з односельчанами над рікою в ле-

ваді й серед дідусевих оповідань минали безжурно Тарасикові перші роки.

Та не довго щастя тривало.

Як Тарасикові було 9 років, померла йому добра мати, а в хату прийшла злюща мачуха, що про нього зовсім не дбала, а то й побивала часто. Цілими днями бувало ховався Тарас від неї по буряках. А раз було пішов він за село на могилу, щоб побачити ті залізні стовпи, що то підпирають небо. Не знав малий Тарас, що таких стовпів немає, що про них лиш у казці розказують.

Багато лиха перетерпів за той час Тарас, а вже зовсім став нещасний, коли на одинадцятому році його життя помер йому батько. Умираючи, батько сказав: „Тарасові нічого із майна не лишаю. Із нього буде або щось велике, тоді не треба йому мого майна, або буде з нього велике ледащо, то й майно йому ніщо не може“. Бачив батько, що Тарас — якась незвичайна дитина.

Отак став Тарас круглим сиротою. З цього часу й починається безталанна мандрівка малого хлопчини, який шукав людей, „щоб добру навчили“. І справді до науки та до малюнків змалку мав дивно велику охоту Тарас. Ось як розказує Він пізніше про себе:

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в рядниці, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні
Де Залізник, Гонта з свяченим*) гуляв.

Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, малими ногами
Ходив я — та плакав, та людей шукав
Щоб добру навчили.

Учителями були тоді дяки. І от в таких дяків вивчився Тарас писати й читати. Але гірка була це наука. Дяки були тоді здебільша п'яниці, що знущалися над учнями, та й до роботи собі їх заставляли. Не стерпів довго Тарас знущань і кривди. П'яного дяка так і висік раз прутом, а сам пішов шукати нових учителів-маля-

*) Цебто з свяченим ножем.

рів, щоб малярства навчили. Та йому вони сказали, що з нього не вийде не то маляр, але навіть шевця доброго, ні бондаря з нього не буде.

Минало саме тринадцять років Тарасові, як він зневірений, вернувся до Кирилівки й тут став громадським пастухом. Та замість пасти овець, Тарас залізав у буряни та на клаптиках паперу розмальовував усякі малюнки та й роздивляв красу світа Божого, а череда так і розбігалася на всі боки.

Бувало куплю
Паперу аркуш і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу...
Та сам собі у буряні
Щоб не почув хто, не побачив
Виспівую було та плачу...

Не на пастуха Тарас родився. Його тягло до малярства, до чогось великого.

Один сільський маляр розпізнав талант Тараса та згодився Його вчити, але казав принести дозвіл від пана на науку. Пішов Тарас до пана за дозволом, а той уподобав собі його і взяв до себе на козачка-послужника. Але й лякеєм не було суджено стати Тарасові. Пан, що звався Енгельгардт, нераз приловлював Тараса, як він уночі при свічці малює, чи читає книжки. Зміркував, що добре буде вивчити малого кріпака на маляра, щоб малював йому потім даром портрети. Отак став Тарас вчитися малярства в кращих малярів та й для науки вислав його пан до Петербургу. Ввечері бігав він у міський Літній Сад, де змальовував собі всякі статуї, ковані з мармуру, чи каменю, що стояли в тому Саді. При такій роботі й найшов його раз українець, маляр Сошенко. Дізнавшись про життя Тараса й про його долю, заопікувався ним щиро та й познайомив з багатьома визначними українцями.

От вони по довгих заходах викупили Тараса за великі гроші з кріпацтва. Мов на ново на світ народився тоді Тарас. По 24 роках життя став вільною людиною,

міг вписатися до Академії Мистецтв, де вчили малярства великі вчителі. Тоді й став він удень і по ночах читати та й самий став писати прекрасні пісні-вірші, в яких описував своє життя, все горе й недолю українського народу, його велике та славне минуле й закликав до праці та боротьби за волю. Ці вірші й появилися окремою книжкою в 1840 р., цебто сто один рік тому під назвою „Кобзар”. Хто лиш цю книжку прочитав, то немов новий світ відкривався перед ним. Старі люди, селяни, а то й пани, що відцуралися рідного українського народу й слова — плакали, коли читали „Кобзаря”, така в цій книжці сила й краса, і чар і мудрість, і така в ній велика та свята любов до України.

І пішла по всій Україні слава про недавнього кріпака-пастушка, по всій Україні понеслося живе й чудодійне Тарасове слово, слово про те, „хто ми, чії діти, ким, за що закуті”. Слово віри, що:

„Встане Україна,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти”.

Та не довго довелося нашому Великому Тарасові заживати золоті свободи та писати вільно свої твори. За те, що належав до тайного товариства, яке ціллю своєю мало визволення України й за те, що писав про волю, — цар Микола I. казав арештувати Тараса й заслати довіку в далекі киргизькі степи. Налякався його живого, всемогучого слова правди. Сталося це весню 1847 року. І десять довгих років карався Тарас салдатом на засланні без права писати й рисувати, без книжок, серед диких пустарів, між чужими людьми. Щойно по довгих заходах його приятелів, випустили Тараса на волю. Але хоч мав Він тоді щойно 44 роки, то був уже зовсім знищеним, знемоцілим старцем. І всього ще три роки перемучився наш поет, три роки боровся з важкою недугою, що ще на засланні підкосила його здоров'я.

Надійшов день 10. березня 1861 р. Того дня вранці замкнув навіки свої очі великий син України. Умер у 47-ім році життя. Умер у Петербурзі, а тіло його перевезено в Україну й поховано на Чернечій Горі біля міста Канева над Дніпром.

І кожного року у місяці березні кожний українець, кожна свідомо українська дитина лине серцем над Дніпро, де свята Тарасова могила, там, де спочиває замучений найкращий, найбільший Син України, Борець за Правду й Волю — Тарас Шевченко.

Б. В.

ЗНАЧІННЯ Т. ШЕВЧЕНКА

Час до часу з'являється серед кожного народу велика людина, яка виростає понад інших людей і на довгі століття вказує йому шлях, по якому нарід має йти.

Український нарід мав багато таких великих людей. Це був Володимир Великий, що ввів українську державу в круг світової політики й культури, це був Богдан Хмельницький, уосіблення державницьких ідеалів нашого народу, це був Іван Мазепа, друге після Хмельницького втілення наших самотійницьких змагань. Але понад усі ці великі одиниці виростає постать Тараса Шевченка.

Не був ані вождом, ані державним мужем чи політиком, не розпоряджав ніякою армією, не мав жадної влади в руках, а проте зумів підбити собі свій нарід, полонити його душі й серця й заволодіти ним. А все це зробив виключно величчю свого духа й самотнім засобом, яким розпоряджав — словом, що його ставив на сторожі своїх ідеалів і кличів.

В Шевченкові втілюється геній України, у ньому злилося й зосередилося усе велике й творче нашого народу, він зумів відчувати його душу, сягнути в найглибші її закутини, вилити в своїх поезіях усі її бажання, всю тугу, усі найшляхотніші змагання. Він оформив на довгі століття наш світогляд і вказав ясний, простий шлях, по якому маємо йти.

З'явився тоді; коли панувала „кругом неволя, й кайдани“, коли „заснула Україна, буряном укрилась, цвіллю зацвіда“, коли „правда п'яна стала“, а навіть, здавалось, сам Бог утомився, дивлячись на це, що творили люди, й не міг нічого вдіяти з лицемірами, що „люббили на братові шкуру, а не душу й лупили її по закону“.

І справді, положення в Україні було в той час жахливе. Україна вичерпалась довгою боротьбою за волю, згадка про давні часи жила хіба лиш у пам'яті селян, ворог старався усякими засобами затерти останні сліди козацької державности, викручував і по-своєму насвітлював історичні події, називав розбійниками та злодіями наших борців за незалежність. Українське селянство стогнало у тяжкій неволі-кріпащині, інтелігенція цуралася свого народу, забуваючи по-своєму говорити, московщилася і „розпинала Україну гірше ляха”. А робила це все „за шмат гнилої ковбаси”, за те, щоб стати „каламарем”, тобто державним урядником, щоб ходити з „циновими гудзиками”, чи взагалі тягнути з цього матеріяльну користь. Між українським простолюддям і поміщицтвом повстала прірва, бо власні дідичі не гірш чужонаціональних панів знущалися над „меншим братом”. І ніхто не старався цього стану змінити,

„Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!”

Завмерла в усіх національна совість, нікого не палив сором, навпаки, деякі то й чванились цим, що „краще ходять у ярмі, ще краще ніж діди ходили”. Вправді виявились перші проблiski пробудження національної свідомості ~~у~~ виступив Котляревський, що перший взяв в оборону кріпаків, поруч нього появились інші поети, серед суспільности почали кружити українські книжки, головню історичного змісту, але все це не могло змінити стану, який панував серед загалу. Українські письменники писали радше для розирирки, знеохочувалися до своєї праці, а то й переходили згодом на московську мову й писали вірші, що прославляли батюшку-царя.

У треба було аж Шевченка, щоб своїм сміливим виступом, своїм вогненным словом порушив совість усіх українців, без уваги на їх станову приналежність. Селянський, кріпацький син, що здобув самотужки освіту, доконав цього, на що не могли спромогтися інші його сучасники з інтелігентських кругів, хоч якраз від них можна було цього вимагати. Убо ж вони одержали старайну освіту, мали змогу пізнати долю свого народу в минулому, а деякі з них займали високі наукові ста-

новища, як ось Гулак-Артемівський, що був професором харківського університету. Шевченко сам вглибився і пізнав всесторонньо минуле й сучасне свого народу, до найменших подробиць прослідив причини цього стану, в якому найшовся наш край, виробив собі на все свій власний погляд і сміло його кинув перед усіх — своїх і чужих, прихильників і ворогів. Коли раз переконався, що найшов правду й видав в її ім'я боротьбу всім, хто хотів її закрити, не уступив уже зі свого шляху. І не було сили, яка завернула б, чи заломила б його. Навіть на засланні, у довгі літа тяжкої неволі, Шевченко міг лиш одне сказати про себе:

....„караюсь, мучуся, але не каюсь”.

Застановляючись над положенням рідного краю й народу, прийшов поет до переконання, що були три найважливіші причини, які довели до великої руйни нашу батьківщину: царський уряд, польська шляхта й ксьондзи-езуїти та власні перевертні. Цим трьом спрчинникам недолі рідного краю видав Шевченко боротьбу.

Не побоювався царського гніву, що перед ним дрижала вся Росія. У своїх поемах „Сон”, „Кавказ” та інших дрібніших віршах, „Суботів”, „Холодний Яр”, не завагався кинути в очі царям усю правду про їхнє поступування супроти України. Про Петра I. і Катерину II., гробокопателів української самостійності після нещасного Мазепиного бою під Полтавою, пише ось що у „Сні”:

„Це той Первий, що розпинав нашу Україну,
А Вторая доконала вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди
Наїлись обое.
Накралися!”

Неменше сильними словами накинувся на сучасного собі царя, що із „шкур підданих шив собі багрянлицю твердими жилами”, що пролив стільки сліз, що „утопить усіх імператорів би стало з дітьми й внуцатами”.

Про ганебну ролю польської шляхти й ксьондзів-езуїтів висказав погляд у вірші „Ляхам”:

„Прийшли ксьондзи і запалили наш тихий рай
І розлили широке море сліз і крові.
А сиріт іменем Христовим
Замордували, розпали.
Отакто.....
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили.....”

А наслідки такої роботи шляхетсько-єзуїтської Польщі широко зобразив у „Гайдамаках”, де змалював народню пімсту на своїх катах. Але найбільшу вину приписував Шевченко таки своїм перевертням, що „помагають москалеві господарювати, та з матері полатану сорочку здіймати”.

У святому обуренні кидав поет до них:

„Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд! Заговорить
І Дніпро і гори
І потече сто ріками
Кров у синє море!

А інколи знову старався спокійно вяснити їм їхнє погане відношення до простолюддя і просив-благав, щоб зблизилися до селян-кріпаків, бо лиш тоді „оживє добра слава, слава України”:

„Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.

Обніміте ж, брати мої,
Молю вас, благаю!”

Лиш у спільній любові, лиш у національному освідомленню („щй сини, яких батьків, ким, за що закуті”), бачив Шевченко шлях до політичного визволення України.

Шевченко чудово вчувся в тодішнє українське суспільство, дав нам дуже вдумливу аналізу в поемі „Великий Лях”. У минулому запропастило воно волю, бо було несвідоме, тепер воно сліпе й не досерло до цього, щоб піти слідами Гонта й залізняка.

Щоб це досягнути дав Шевченко своїм землякам не лиш перекрій сучасного, але й розгорнув перед їх очима образ славного минулого, вольної, козацької України „без холопа і без папа”. Навчив їх у цей спосіб думати й пам'ятати про рідну історію, а головне — любити її, бо багато не знало, хто вони („Послання...”). У цей спосіб будив Шевченко серед сучасних національну свідомість.

Могутнє його слово найшло широкий відгомін по всій українській землі, трапило до серць усіх. Його поезії кружляли в рукописах і під селянськими стріхами і в палатах дідичів, їх можна було знайти і в шухлядах урядовців і за халявами салдатських чобіт. У неодагного перевертня відозвалася совість, не один заплакав, читаючи „Кобзаря”, не один пригадав собі, з якого народу вийшов і до якого належить. Вчив Шевченко любити „Велику Руїну”, тобто свій рідний край, хоч він находився в упадку.>

А трапив Шевченко до бердечь земляків, бо в його творах кожний міг знайти щось для себе. Поет порушив у них не лиш справи політичні, суспільні, історичні, але теж загально-людські: дав образ терпіння матері („Наймичка”, „Сова”), горювання дівчини за козаком („Тополя”), зведення москалем („Катерина”), недолю солдатів; порушив релігійні питання („Неофіти”, „Іван Гус”, „Марія”), врешті виявив свої найбільш особисті почування, свою тугу за рідним краєм, свої найтайніші бажання. А все це в простий, але дуже гарний спосіб. І ще показав землякам, що їхня мова — це чудовий жемчуг, що нею можна висказати все, що ворушить людську душу.

Шевченко мав вплив не лиш на власний нарід, але й далеко поза межами України. Ось народи болгарський і сербський завдячують своє національне відродження між іншим і впливові Шевченка.

Про Шевченка можна сказати словами св. Письма: „Прийдіте до мене всі скорбящі і тужаючі і я успокою вас”. Справді, хто найтється на роздоріжжі й не знає, куди спрямувати свої кроки та який шлях вибрати, хай візьме у руки „Кобзаря”: там знайде відповідь і лік на усе, що тривожить його.

Бо „Кобзар” — це дороговказ кожному з нас, це дороговказ цілій нації на шляху її мандрівки у Велике Майбутнє!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й САМООСВІТА

Рік-річно клонимо голову перед нашим найбільшим поетом, Т. Шевченком за те, що свої високі думки й гарячі, щирі почування полишив для нас у своїх віршах. А ми вчимося з них любити рідний нарід, працювати для нього, не шкодувати жертв, бо віримо, що це не піде марне. Ту святу віру вливають у наші, часом примучені може й зневірені серця Тарасові слова, кілька разів тільки їх прочитаємо, чи їх почуємо. І ми знову оживаємо і з усміхом на устах лупаємо далі ту скалу незнання й неволі, що давить наші груди.

Та ми всі вже знаємо, що Шевченко великий поет і громадянин, але мало, а то й нічого не знаємо про те, що він великий самоосвітник і освітник.

Подумайте тільки! Осьмилітній круглий сиротина, без матері, без батька „по світі блукав і людей шукав”, щоб чогось доброго навчитися. І він ходить від одного дяка до другого, носить воду відрами, стає попихачем, зносить побої і знущання. І нарешті вертається до рідного села, щоб стати громадським пастухом, ходити за стадом і читати свою улюблену „книжку з кунштами”. Чуєте — все таки читати, а не — дармувати. І рисує в панських покоях, де служить льокаєм-козачком, і в гостинницях, куди доводилося з паном заїжджати. І вкінці в Петербурзі на горищі... при лійовій свічці все читас й читас.

Тепер бють того, що не вчиться, а Тараса били за те, що вчився... І добре били бідного кріпака, доки не дихнула на нього воля, доки не викупили його з кріпацької неволі.

Так щож, запізно було для 25-літнього парубка ходити до школи. І Шевченко почав працювати над своєю освітою, багато читав, учився, без керманича, але все це складалося в нього в таке розумне, впорядковане знання, що він міг уже з користю ходити на виклади в Академії Мистецтв і стати найкращим учнем свого вчителя, славного маляря Брюлова.

Як високо мусів піднятися духовий і моральних розвиток поета, коли він міг бувати в товаристві дуже освічених людей, цікаво з ними балакати, коли здобув собі великий вплив на молодих українців, що жили в Петербурзі. Це чудо вдіяла книжка. Шевченко

полюбив книжку як найщирішого свого приятеля й учителя. Сказав колись Шевченків приятель Куліш, що він „зразок людини незвичайної, яка власними силами, самотужки дійшла вершків освіти й інтелігентности“. А ми скажемо, що Шевченко це найкращий зразок — самоосвітника. Він із книжкою ніколи не розставався: „не було книжки живої й животворящої, щоб йому попала в руки й лежала непрочитана“, за свідчує Куліш. І хто тільки з поетом говорив, той не міг надивуватись, який він читаний, як багато знає, як він цікаво, як розумно говорить!

Була в нього й своя бібліотека, і ще як був студентом, і пізніше в неволі, і пізніше в Петербурзі. „Людина, що не читає, то не людина“; „страх тяжко без читання“; „сидиш, сидиш з заложеними руками, і захочеться щось читати, а нема що, і тоді так стане болоче, що не знаєш, куди дінутися“; „випросиш що, прочитаєш, а то хоч сядь тай плач“; „нема що читати, якби не Біблія, можна б здуріти“ — оце його власні слова про книжки й їх вагу. Він сам на собі пізнав, яка то велика міць освіта, а з нею й моральна сила.

І чи дивно вам стане, що Шевченко, який так дуже любив свій нарід, мусів дуже боліти над його упадком, культурним і моральним, над його темнотою. Цей біль викресав у поетовому серці святу постанову — взятися до праці над піднесенням освіти народу. Спершу далеко від рідної землі, в Петербурзі, гуртує земляків, при їх допомозі організує вистави українських драматичних творів спроваджує з України справжній народній одяг, сам укладає драми — і все на те, щоб показати чар української мови й пісні, красу українського побуту, світлі хвилини минулого, й тим способом розбудити любов і пошану до свого рідного, розпалити пригашену національну свідомість. Він же ж і до рідних пише тоді й наказує писати до нього так, як він пише, не по-московському, а по-нашому.

Він гордо заявляє, що свідомо пише свої поезії українською мовою і пише про Україну, бо в москалів не шукає ні „грошей“, ні „слави“ — цього, правда, „теплого кожуха, та не на нього шитого“. А як до того пригадаємо собі, як він навчає, що „ті, яким чужа любов до рідної країни — серцем бідні каліки, нікчемні у своїх ділах“, що „чим нещасливіша, тим миліша нам

рідна країна" — то зрозуміємо і щирість та вагу його заклик: „Полюбіте щирим серцем велику руїну”.

Як же ж ті земляки — інтелігенція мали проявити цю свою любов до „великої руїни”? І на те Шевченко дає відповідь: „обніміте, брати мої, найменшого брата”; „учіться, брати мої, думайте, читайте і чужого научайтесь і свого не цурайтесь, бо хто матір забуває, того Бог карає”!

Отож Шевченко закликає інтелігенцію до самоосвіти, яка її перевиховас, налле в її жили „живої крови, чистої святої”. Особливо ж вірив він у виховну силу **рідної історії**. Так перевихована інтелігенція мала взятися за найважливіше діло, а саме — за культурно-освітню працю серед свого народу. А над справою освіти Шевченко дуже багато все думав. „Брак освіти”, це, на його думку, **початок великого лиха**; „де люди цураються освіти — там темнота, всякі недостачі, злидні, а вже про звичай — краще мовчати”; наука — світ, а невчення тьма”...

Але ж та **освіта** мусить бути, на думку поета, **загальна**, мусить захопити кожного, кожну громаду, увесь народ, бо „освіта в народі — величезне добро, але там, де на сто людей — один письменний, вона — величезне лихо”. І тут Шевченко згадує різних писарів, що неписьменних братів і визискують і обдурюють, та страшенно йому допікають; не дурно ж нарід придумав приповідку: „Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилазять”.

А далі, освіта мусить бути **національна**. Офіційна, чужа російська школа національної свідомости не дасть, ані не виховас, вона не розвине духових здібностей. „У школі нас усього, всього, що тільки є, навчають, крім своєї любові рідної мови. О, школо, школо! Як би тебе швидше перешколоти” — кличе Шевченко. Бо й справді така школа тільки ломала характери й винародовлювала. Поет із болем серця дивився на те, як з тої школи виходили ті „мерзенні каламарі”, „блюдолизи”, ті „просвіщенні” землячки-перевертні, „пявки” народні, що їх батько „може, останню корову жидам пролав, поки вивчив московської мови”, а вони — помагали лиш москалеві на Україні господарювати”. Шевченко призначає велику роль в вихованні — **національній традиції**. Він же писав: „Та й справді, коли

добре поміркувати, коли задля якогось срібняка ми почнемо глужитися над святими звичаями старовини, то що з нас буде? Вийде якийнебудь француз'.

Як до того всього дійти?

І на те в Шевченка є свої міркування. Передусім **викоринити неграмотність**. Нехай молоді й старі вчаться в письменних, навіть у дітей, як училися Шевченкові старі ветерани й інваліди. Селянин, що навчиться читати й писати, полюбить і книжку, а вона вже своє зробить далі.

Щиро зайнятися релігійним, моральним і національним вихованням дітей, а до того в першій мірі покликати свідомі жінки України.

Організувати силами самого громадянства школи й вечірні курси, а на них читання й виклади.

Подбати про добрі підручники, кинути між народ популярні книжечки.

Тимто поет так щиро привітав популярну книжечку „Граматку” Куліша (1857):

„Да Боже, щоб вона прийнялася серед нашого бідного народу”. „Це перший вільний промінь світла, що може проникнути в... невільничу голову”. „Граматка Твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як Тобі й розказать. Розкажу, — колись, як дасть Бог, побачимось, а тепер дякую і ще раз дякую, і більш нічого”.

Тимто й він сам зладив „Буквар” (1861), видрукував його в 10.000 примірників і порозсилав своїм приятелям, щоб поширили його по Україні. Заборона ж уживати його в школах добивала Шевченка в останніх днях його життя.

Тимто він так щиро захопився **недільними школами** в Україні для доросту і дорослих та жертвував на їх удержання й поширення дохід із Букваря й Кобзаря.

Тимто він так тісно зійшовся з гуртком київської молоді в Києві, що поклала за своє завдання визволити нарід дорогою освіти, знаючи, що „в Англії не право і не декрет, а культура знищила кріпацтво”.

Тимто Шевченко бажав віддати рештки своїх життєвих сил для видання й інших популярних книжечок, бо вірив, що освіта це — певна дорога до національного визволення, й молив Бога, щоб „йому поміг оце мале

діло зробити", бо за ним певно придуть уже діла великі.

Це не припадок, що Шевченко так розумно писав про освітню працю для народу і присвятив їй останні роки свого життя.

Це не припадок, що й інші великі українці відчували потребу такої праці. Вони ж дійшли до тої великої правди, що тільки моральне піднесення й вироблення твердих національних характерів може запевнити культурне існування народу.

Цю працю виконуємо ми, освітники, тимто й Шевченко нам такий близький, такий дорогий.

ВОЛОДИМИР БАРАГУРА.

СЕЛО В ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Село! І серце одпочине...

Село на нашій Україні —

Неначе писанка: село

Зеленим гаєм поросло;

Цвітуть сади, біліють хати...

(„Княжна”).

Українське село, селяни-кріпаки та сільська інтелігенція, тобто пани-поміщики, займають багато місця в поетичній творчості Тараса Шевченка. Це легко зрозуміти, чому поет присвячує стільки уваги саме селові й його життю. Шевченко появився в час, коли на заході Європи пробудилося зацікавлення простим народом, його життям, мовою, звичаями, віруваннями, поезією. Поети радо черпали теми з народнього життя до своїх творів. Учені збирали народні пісні, записували перекази, оповідання та видавали їх окремими книжками. Цей рух, що називався романтизмом, дістався теж і на наші землі. Шевченко був у початках своєї творчості романтик і перші свої твори оснував на народніх віруваннях (балади: „Тополя”, „Лілея”, „Утоплена”).

Але не лише під впливом західньо-європейської літератури звернувся наш поет до села. Адже ж він сам селянський син-кріпак, зріс на селі, провів під селянською стріхою свої дитячі роки, його найближча рідня

була — селяни. Малим хлопцем стрибав собі по бурянах, гуляв по вишневих садках та „пас ягнята за селом”. Мандрував теж багато по рідній землі вчитись читати, писати та малювати;

„Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добро навчили.

(Епілог до „Гайдамаків”).

Мандруючи так по рідній землі, мав Шевченко нагоду пізнати докладно село та його життя. Цей образ села з усіми його гарними й темними сторінками заховав поет у своїй уяві до смерти. Мрією поета було осісти на селі, але життєві обставини вирвали його вже в заранні з села, а доля кидала його то в велике місто, то в чужий край, у киргизьку пустелю, то знову в велике місто. Блукаючи по киргизьких степах, сягав Шевченко думкою до рідних сторін і згадував часто-густо своє село:

„І я згадав своє село,
Кого я там, коли покинув?”

А коли степові, зоряні ночі нагадували йому красу української ночі й рідний край, поет „дивився і серцем линув в темний садочок на Україну”. Одиноким особистим бажанням поета на засланні було вернутися туди-де

„Тихесенько вітер віє,
Степи, лани, мріють,
Між ярами, над ставами
Верби зеленіють.
Сади ясні похилились...” („Сон”)

І поет нераз звертався з просьбою до Бога, щоб дозволив йому провести останні роки життя в сільській хаті:

„Дай же, Боже, колинебудь,
Хоч на старість стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті”.

Але довелось йому лиш на короткий час відвідати свої рідні сторони та сімю, бо Бог не сповнив йому навіть цього самотнього бажання, яке мав для себе:

„А я так мало-небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополі коло неї”. (,,Хатина”)

Не дивниця, що поет з такою любов'ю у своїх творах зображує українське село. Воно скрізь у нього виходить таке гарне й чудове. Ось образок села:

„Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак,
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють.
А онде, онде за Дніпром
На пригорі, ніби капличка
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом...”

А коли надійде вечір, образ села змінюється:

„Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сімя вечерея коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло них.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих”. (,,Вечір”)

Ця краса української сільської природи так дуже поділяла на Шевченка, що навіть у своїх творах на ек-

зотичні теми впроваджує образи українського села, нпр. в поемі „Марія”, що показує момент з життя Пресвятої Діви, отже акція відбувається в Палестині.

Але це українське село виглядає так лиш зверху, здалека. Інакше виглядає воно тому, хто загляне під селянську стріху, пізнає щоденне життя його мешканців. Тоді образ міняється. Білі хатки, вишневі садки, гаї, криють у собі ціле море людського горя, недолі, нужди, злиднів і страждання. І лиш тоді стане нам перед очима п р а в д и в и й образ села в часах Шевченка. І наш поет пізнав це важке життя й поруч ідилічного малюнку села показав нам його правдивий образ. Це чудове зображення зверхнього вигляду села, що пригадує нам рай, служить лиш на те, щоб тим виразніше поет міг представити на цьому тлі недолю й горе селян. З одної сторони рай, у якому, здається, перебуває сам Всевишній, — з другої пекло людської недолі:

„...дивись

Он, гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок неначе полотню.
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віті... Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!”

І справді, страшне творилося у селі. Шевченко знав що недолю села, бо витерпів її на власній шкурі ще малою дитиною, коли жив у батьківській хаті:

„У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми

Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярям,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили.
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побілють,
У наймах, сестри, й умрете".

Сестри на панщину, напали їм

Це й звичайна доля селян-кріпаків. Як жилося їм за поетової молодости, так не змінилася в нічому їх доля, коли Шевченко по довгих літах неволі приїхав відвідати своє родинне село й свою рідню.

Панщина — це було найгірше зло, що важким тягарем надало селян. По упадку гетьманської держави українські землі дісталися зовсім у руки чужинців. Вони затерли старанно сліди незалежності, позносили всі козацькі вольності та обернули селян у своє тягло. Із свідоміших, завзятіших мало хто остав і не було кому протиставитися цим порядкам, цій крикливій несправедливості, цьому жахливому суспільному ладові. Українські дідичі здебільша відцуралися свого народу. Щоб задержати маєтки, щоб здобути становища та титули при урядах та в війську — московщилися. У відношенні до селян ішли слідами московських та польських дідичів і неменш жорстоко від них знущалися над підданими. І життя плило своїм руслом. Вправді виступив Котляревський і в „Енеїді” казав панам каратися у пеклі за це, „що людям льготи не давали та ставили їх за скотів”, але зробив це наче ненароком у жартовливій формі, тому й загал прийняв це за жарт і дідичі то обурювались на Котляревського, то сміялися та... далі робили своє. Ніхто з українських письменників не поставив справи руба, ніхто не виступив із цілою рішучістю проти цієї змори, що налягала на українське село. Бо треба було мати неабияку відвагу, щоб піти проти хвилі. Усі кругом хвалили сильних і багатих, царів, князів, а ось найшлася людина, яка недавно ще сама була кріпаком й узяла в оборону „отих рабів ні-

мих". Хіба треба сильнішого образу селянської кривди, як цей, що його змалював поет у „Сні”:

„Он, глянь — у тім раї,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають — бо нічим обути
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію — в військо оддають.

...А онде під тином
Опухла дитина гслюдная мре,
А мати пшеницю на панщині жне”.

За спричинників усього лиха вважав Шевченко панів-дідичів. Вони то викопали прірву між дідичем і селом, вони несли усю відповідальність, бо в їхній силі було змінити суспільний лад, що запанував в Україні. Але вони пішли слідами польської шляхти й польських ксьондзів-езуїтів, що „прийшли й запалили наш тихий рай”, тобто показали, як знущатися над селянином.

На думку Шевченка відносини змінилися б, „якби не осталося сліду панського в Україні”.

Двір змалював поет у наскрізь відемному, в поганому світлі. Коли читаємо в його поезіях про панів, то аж гидь нас збирає. Вони замість бути прикладом людям, замість ширити освіту серед селян, деморалізували село. Не дивниця, що цього роду люди були здібні на все. Пани вели гуляще життя, пропивали й програвали в карти мастки.

Очевидно, що на цьому терпіли лиш селяни, бо вони мусіли тяжко працювати, щоб пан мав за що гуляти, їздити за границю.

Князь по-п'яному насилує свою доньку. А що вже говорити про сільських дівчат? У поемі „Лілея” пан бере до себе в палати малу дівчинку-байстря, що була власною його донькою. Не інакше поступив пан у „Відьмі”. Звів сільську дівчину, потім забрав її з дітьми в палату; сина відав в салдати, а доньку знасилував. Така доля стрінула й дівчину у поемі „Марина”. Взагалі образ дівчини, зведеної паном дуже частий у Шевченка.

Не дивниця, що люди ненавидять панів та проклинають їх;

„Веселі здалека палати,
Бодай ви терном поросли!
Щоб люде й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати!”

Ще іншим нещастям-лихом українського села у тодішніх часах була салдатчина. В Росії був звичай, що з кожного села брали кількох хлопців, які мусіли служити в війську. Ця служба рівнялась смерті; вона тривала двадцять літ, так, що молодий хлопець, що попався в салдати, вважався вже за людину пропащу і вертався старцем. Звичайно такий салдат не заставав уже ні своєї хати, ні родини, не пізнавав свих рідких сторін, а всі відчужувалися від нього („Пустка”). Звичайно пани старалися, щоб у салдати віддати таких хлопців, що могли бути їм чимнебудь небезпечні.

На селі творилась метушня та тривога, коли

.....стали хлопців
В кайдани кувати,
Та повезли до прийому
Битими шляхами”.

І доля звичайно вибирала на салдатів дітей бідних батьків, чи вдів. Багачі викуплювалися, а бідноту ловила громада й відсилала у город.

Не менш співчуває Шевченко наймичкам та наймитам. Сільська біднота, що не мала з чого жити, мусіла нераз запродувати ще й цю рештку своєї волі, що залишило їй кріпацтво. Незавидна була доля сироти, що „росла в наймах виростала”. Незавидна теж доля бідної вдови, що не маючи нізвідки поради, йшла в найми.

Лиш деколи попалась наймичка між добрих людей, як ось у поемі „Наймичка”.

Шевченка першого у нашій літературі цікавила душа селянина, його внутрішні переживання, його почування. У „Наймичці” показав безприкладну любов матері до сина та здібність до найвищої посвяти, що межує з самовідреченням. Мати, не маючи змоги вигодувати сина, підкидає його багатим господарям, а сама наймається в них на службу. Вони беруть дитину на виховання. Наймичка доглядає власного сина, хоч ні-

хто про це не знає, навіть син Марко. Щойно на смертній постелі признається синові до всього. Любов матері бачимо й у поемі „Сова”, де мати божеволіє з туги за сином і в поемі „Марина”. Тут знову мати виступає в обороні знеславленої дочки.

Поет привязував дуже велику вагу до села, як до чинника, що заважить на долі українського народу і відіграє найважливішу роль при його політичному визволенні й відродженні. Селянство, це дуже вартісний, здоровий елемент, це стрижінь української нації. Воно у недавньому минулому взяло участь у боротьбі за визволення, створюючи гайдамацький рух. Воно одиноким не порвало звязків з минулими часами, серед нього жили спогади про героїв визвольних змагань. Старі люди заховали пам'ять про ці часи й передавали їх своїм синам та внукам. Сам Шевченко завдячує багато відомостей гайдамаків своєму дідусеві.

Традицію й спогади про давнє минуле України плели сліпці кобзарі й бандуристи. Вони ходили по селах і, не зважаючи на царську заборону, співали пісень про Хмельницького, Мазепу, Гонту й Залізняка.

Типом такого народнього співака-пробудника національної свідомості є у Шевченка „Перебендя сліпий-кривий”. Він співає зразу всяких веселих пісень, а коли збере біля себе круг слухачів:

„Тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували”.

Ціла історія кривавих змагань оживає перед очима слухачів, коли слухають кобзаря.

Багато таких кобзарів сповняє свою роль несвідомо, як от три лірники у „Великому Льоху”, що співають для заробітку, але спів їх все таки осягає свою ціль.

Справді це простолюття у даному моменті ще нездібне до чину, бо не усвідомлене, окрадене, погноблене й використовуване, але тому власне Шевченко накликає українську інтелігенцію, щоб наблизилася до села, бо лиш тоді, спільними силами можуть осягнути визволення.

Ця глибока Шевченкова віра й любов до селянства оправдалася зовсім, бо й у останніх часах неволі українське селянство доказало, що воно є найбільш відпорне на ворожі затії й готове до зриву.

Поет так полюбив село, що у своїх творах послу-гується образами села, як засобом поетичної мови. Про себе-поета говорить, як про сівача, що оре ниву й сіє слова:

„Не рвіть думку, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози”.

Боротьбу наших предків з ворогами зображує, як працю селянина-орача. Так само й пани

„Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива...” (Послання')

Красу своєї мови завдячує Шевченко теж українському селові. Вправді перед Шевченком вже Котляревський писав живою народньою мовою, але щойно Шевченко використав у цілій повноті пребагаті засоби народньої мови та створив нашу літературну мову. На його творах вчать цілі покоління наших поетів, а кожний, хто хоче пізнати цілу красу рідного слова та навчитися добре говорити по-українськи, мусить звернутися до „Кобзаря”.

Село дало багато Шевченкові, але й не менше дав поет селові. Від його виступу село й його життя стали головною темою українських письменників, так, що нашу літературу можна назвати селянською, якщо йде про тематику. Чи візьмемо в руки твори Левицького, Мирного, Грінченка, Франка, Стефаніка, Черемшини, Журби й Самчука, усюди зустрінемося з українським селянином, його душею, поглядами й переживаннями.

І тому — наше українське село, яке Шевченко овіяв таким теплом свого великого духа, такою любовію свого великого серця — повинно йому віддячитися такою ж любовію. Воно повинно в першу чергу як найбільше читати його пречудові вірші, а познайомившись з ними — йти тим шляхом, який вказує нам наш найбільший поет, наш пророк — Тарас Шевченко. Йти витривало — тим шляхом — аж до здійснення найвищої мети, яку поставив Він нам у своєму безсмертному Заповіті.

В. П.

ГЕНІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Скрізь ми читаємо, і всі ми знаємо, що Тарас Шевченко був — геній, цебто, така сильно талановита людина, що своїм талантом перевищає всіх і собі сучасних і теперішніх людей, що його думки, які він склав у своїх творах, геть-геть виходять поза рядки тих думок, що їх мають не тільки звичайні люди, але й із найвизначніших найвизначніші. До того долучується ще й той спосіб, яким ці думки висловлені. Він такий, що відразу нас дивує своєю незвичайністю, небувалістю.

Вчені люди здавна займаються справою в чому проявляється геній мистця. Ці думки хочемо прикласти й до Шевченка, щоб ми собі усвідомили, в чому саме геніяльність нашого Кобзаря.

Головну різницю між генієм і звичайним талантом у мистецтві визначні європейські вчені бачать у праці мистця над собою самим, над своїми творами. Праця ж ця складається з двох частин: із задуму самого твору, та з того, як той задум мистець у творі переведе. Творити можна — свідомо, наслідком довгого передумання, приготування, або й підсвідомо — прийде думка запалить душу, й зараз вона виливається чи на папір, Чи на полотно, чи на камінь. В першому випадку найважливіша річ — продумування, розум, у другому — відчувальність (інтуїція), відчування. В першому випадку ми маємо до діла із звичайним талантом (бо ж хто не має ніякого таланту, то той хоч як довго думав би, нічого не придумас, й його твір буде без таланту, —

нічого не вартий), у другому — з генієм. Талант хоче творити, тимто збирає матеріяли, заки стане до діла, геній творить, бо мусить творити, і навіть проти власної волі.

Шевченкові твори всі творені з глибокого зворушення, наслідком якого він мусів творити. Наприклад, він почув про смерть свого приятеля, що поляг у царській боротьбі з племенами Кавказу, його це так зворушило, що він якстій написав геніяльну поему „Кавказ”. Цю поему проказував великий біль, що його приятелеві, „не за Україну, а за її ката довелось пролить кров добру, не чорну...” Так говорить геній Шевченка... Є якась подія, що його зворушує, й зараз безпосередньо повстає поема. А ось такий, хоч і великий талант, як Панас Мирний збирає матеріял до великого твору „Пропаща сила”, розбирає все (аналізує), що має під рукою і так творить. Шевченко зясовує згори свою думку в образі грецького бога Прометея, що його карають за добро принесене людству (вогонь). До того образу достроює матеріял із боротьби Кавказу та глумить собі з облуди царської Росії, яка обкрадає з волі цілі народи — що за ними є „правда святая”.

Опрацьовуючи мистецьку думку, талант звертає увагу на форму й техніку (Тичина, Вороний), тимто він творить довго, шліфує форму. А Шевченко, як геній — кладе натиск на задум (концепцію) й на зміст, а творить свій твір з одного виливу відхнення, чи одушевлення. Це видно, нпр., з „Наймички”. Ця поема захоплює не тільки думкою саможертви матері, але й розвитком напруження, звязаного з поступневим відслонюванням закритої для нас до останнього віддишу тайни наймички.

Друга прикмета геніяльності Шевченка це його жертва особистого добра для загальної високої (об'єктивної) цілі, як у Данте, Камоенса, Віктора Гюго. Для тієї цілі жертвував Шевченко своїм власним щастям, молодістю, родинним щастям, цілим своїм життям і не відступив від цієї думки, не пішов на ніяку злагоду, навіть вернувшись з неволі. До того часу мав сміливість кинути в очі царату „Кавказ” і „Сон”, де висміяв не тільки Петра I, того „людоїда-змія”, але й самого царя Миколу з жінкою — а після визволення написав свої вогненні „Неофіти” з тією самою думкою.

Третя прикмета, знаменна для Шевченкового генія, це те, що він усе відразу охоплює ядро або суть справи, поминаючи несутні подробиці. Це видно хоч би з „Послання”.

Четверта прикмета помітна в усіх геніїв, за свідомством хоч би Фіхте або Карляйля, — що Шевченко сполучує в собі найбільшу об'єктивність (предметовість) із найбільшою суб'єктивністю (підметовістю) в згідливій, гармонійній цілості (пор. Шіллер у творі „Вільгельм Тель, або Данте в „Божій комедії”). Візьмим хоч би „Неофіти”. Під переслідуванням християн римським імператором Нероном (предметовість) Шевченко думає про переслідування нового покоління України царем (підметовість); це покоління, готове на смерть для України, потягне за собою старше.

П'ята прикмета, помітна в кожного європейського генія, що Шевченко у своїх творах дає з одного боку революційний, з другого консервативний, цебто, прихильний до старого, до того, що існує, зміст. Що воно так, показує його велике почитання всього старого, святості могил. Бо як геній, він знає, що де є могила, там прийде воскресення. Він ставить міст між минулим і майбутністю цілим рядом історичних поем. При тому він, як рідко хто, вмів відчувати, як воно дійсно **мусіло бути**, деякі постаті освітлює по-своєму правдивіше, ніж сучасна історія.

Шоста прикмета, помітна в усіх геніїв людства, — є **любов правди**, яка виступає в усіх творах. Шевченко, як усі генії, шукають її, знаючи споконвічний закон, що тільки те, що було в минулому сутнє, повернеться знову слушного часу. Ціла його діяльність — боротьба з неправдою, боротьба — за правду, враз із вірою, що та правда переможе.

Сьома прикмета Шевченка, як у кожного генія, є його оптимізм, який був у Леонарда да Вінчі, Бетовена та в Шекспіра, ця віра в поступ, віра у кращий світ, віра в перемогу моралі, в час, коли „врага не буде, супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі”, віра в любов, і правду, і добро, добро найкраще на світі — то братолюбіє...”

З цією прикметою віри в кращий світ в'яжуться восьма прикмета генія, це — **любов людей і рідної землі**

та всього, що служить на користь загалові й може бути джерелом захоплення. Він же просить для себе в Бога:

А дай жити, серцем жити
І Тебе хвалити,
І Твій світ нерукотворний
І людей любити!

Девятою помітною прикметою Шевченкової геніяльності є **обожання матері**, як це бачимо в інших геніїв світу. Шевченко створив ряд поем, де змалював саможертву матері. Згідно з найвищим ідеалом всіх геніїв і всіх вір, Шевченко каже:

У нашім раї на землі
Нічого кращого не має,
Як тая **мати** молодая
З своїм дитяточком малим...

Той образ виступає в найкращім творі християнського малярства, у „Сикстинській Мадонні” італійського генія Рафаеля, що жив у XVI. ст. Такий образ знає єгипетська віра, що малює богиню Ізиду з малою дитиною на руках. Те саме бачимо в індійській вірі, в вавилонській, скрізь — богині з дітьми на руках.

За основу обнови людства й нації ставить Шевченко збереження почувань сина до матері й навпаки, тобто: удержання родини.

Десята прикмета геніяльності Шевченка, це його **пророче передбачування** будуччини, яким він перевищує всіх поетів східньої Європи. Цим він зближується до пророків Старого Завіту, таких як Осія або Єзекїл.

Це ж він заповів вибух революції в Росії, це ж він предсказав у „Посланію” й ту соціальну революцію з її великою жорстокістю:

Розкуються заковані люде;
Настане суд, заговорить і Дніпро і гори —
І потече сторіками кров у сине море
Дітей ваших; — і не буде кому помагати,
Одцурається брат брата і дитини мати;
І дим хмарою заступить сонце перед вами,
І на віки прокленетесь своїми синами!

Так само він заповів повстання України, що вона „встане, світ правди засвітить”.

Одинадцятою прикметою поезій Шевченка, як справжнього генія, є невмірущість його творів та їх вічна свіжість, бо вони мають вічну вартість. Смерть є міркою таланту й генія: після смерті слава таланту потухає, та слава генія, як каже Емерсон, зростає. Смерть Шевченка принесла зріст його слави, бо він як геній творить з вічних вартостей нації нові цінності, яких за життя генія ще не розуміє сучасне йому громадянство, а розуміє покоління пізніше, зріле порозуміти геніїв світогляд. Так воно було і з Шевченком, що переріс тогочасне українське громадянство на сто років. Багато часу треба було, щоб виросло покоління, зріле до того, щоб жити думками Шевченкового генія.

Дванадцятою прикметою творів Шевченка є така їх питоменність, своєрідність, оригінальність, що їх наслідувати не можна — і це є, за французьким поетом Шатобріаном, головна прикмета генія. Окрім цього, дуже тяжко поезію Шевченка перекладати на чужі мови, бо вона виросла з кореня нації і прибрала чисто національну форму, яка затрачує свою співучість і різноманітність у чужій мові.

Окрім цих головних прикмет, виступає у Шевченка, як у всіх геніїв мистецтва, велика пильність, незвичайна скромність, почуття своєї гідності й любов до самотності, якої потребує геній, щоб зосередити свого духа.

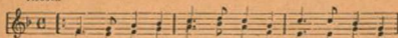
На основі цих прикмет вдачі, творчості й поезій Тараса Шевченка, ми приходимо до безперечного висновку, що Шевченко геній думки і слова української нації, найбільший геній від розвалин княжої України, що її генієм був автор „Слова о полку Ігоревім. Велике слово Т. Шевченка грає всіма барвами сонця, від нього оживає душа нації, росте і розвивається...

Тому його „Кобзар” є книга мудрости для України, тому всі українські партії вважають Шевченка речником своєї програми, тому як українська думка зі зростом нації поширюється, то все покликується на Шевченка, як на криницю кожної нової думки, нової мети.

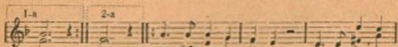

СЛАВА КОБЗАРЕВІ

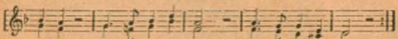
Ходом.

Сла - ва, сла - ва Коб - за - ре - ві, Сла - ва по всяк
У - краї - ну вчив лю - би - ти Наш Коб - зар Та -

час; рас... За жи - тя на - ро - ду. Во - лю і сво -

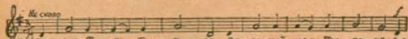

бо - ду Му - ки Він тер - пів За у - сіх си - лів.

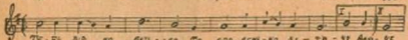
„Слава, слава Тарасові!“
Заспіваймо всі —
Слава, слава Кобзареві
По віки вічні!
Чесť Йому віддаймо!
І все пам'ятаймо —
Що Він наш владар,
Геній і Кобзар.

То ж учімся і працюймо,
Як велів Тарає,
Щоб в ряди ми стали згід -
Як настане час. — [но,
За добро народу,
Славу і свободу
Станемо усі
В одному ряді.

ДІТОЧА ПОСВЯТА

По - клі н То - бі Та - ра - се, Ве - ли - кий наш Про - ро - че, Дя

Те - бе вір но бєть - ся Те сер - дець - ко ді - тво - ти Ам - ін

Поклін Тобі, Тарасе,
Великий наш Пророче,
Для тебе вірно бється
Те серденько діточе.

Осьтут перед Тобою
Малі українські діти
Святочно прирікають,
Сповідати ті завіти.

Ти кажеш, рідний нарід
І рідний край кохати,
Для нього кажеш жити,
Для нього і вмирати!

На службу Україні,
На чесне діло гоже,
В імя святої Правди —
Благослови нас, Боже!

Ю. Ш.

ЗАПОВІТ

Andante moderato.

За К. Стеценком.

Як у - мру, то

1. Як у - мру, то по - хо - вай - те ме - не на мо - ги - лі

Се - ред сте - пу ши - ро - ко - го, на Вкра - ї - ні ми - лій.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого,
На Україні милій.

Щоб лани широкополі
І Дніпро і крччі
Було видко, було чути,
Як реве ревучий.

Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіть,
І вражою, злою кровю
Волю окропіте!

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!

З М І С Т:

Від Видавництва	3
Поезії в честь Т. Шевченка:	
<i>К. М.</i> : Найменші — Кобзареві	7
<i>У. Кравченко</i> : Сонце України	8
<i>В. Переяславець</i> : Пророк України	8
<i>У. Кравченко</i> : У Шевченкові роковини	9
<i>Роляник</i> : Твій дух між нами	10
<i>О. Бабій</i> : Найбільша тайна	11
<i>Л. Українка</i> : На роковини Шевченка	12
<i>С. Гординосський</i> : Шевченко	13
<i>Б. І. Антонович</i> : Шевченко	14
<i>Є. Маланюк</i> : Шевченко	14
Драматичні сцени й інсценізації:	
Молитва	17
Казка про хлопчика Тарасика	18
У широкий світ	21
Могила	24
Тарас Пастушок	27
Мені тринадцятий мивало	31
На Великдень, на соломі	35
Вечір	38
І досі сниться	41
Сон	44
Ой, не пються пива, меди	47
Розрита могила	49
За байраком байрак	52
Чернець	55

Гамалія	62
Гайдамаки	74
Пояснення до інсценізацій	81
Завваги для режисера	83

Реферати:

<i>Б. З.</i> : Хто це Тарас Шевченко	89
<i>Б. Дан.</i> : Борець за правду, волю	96
<i>Б. В.</i> : Значіння Т. Шевченка	101
<i>Б. І.</i> : Т. Шевченко й самоосвіта	106
<i>Барагура В.</i> : Село в творчості Т. Шевченка	110
<i>В. П.</i> : Геній Т. Шевченка	119

Ноти до пісень:

Слава Кобзареві	125
Діточа посвята	125
Заповіт	126

